

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний торговельно-економічний університет
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Студентки 4-го курсу, 6-ї групи
спеціальності 053 психологія
спеціалізації психологія

Нечипорук Івонни
Юрївни

Науковий керівник:
доктор психол. наук,
професор

Корольчук Микола
Степанович

Керівник освітньо-професійної
програми:
кандидат психол. наук,
доцент

Овдієнко Ірина
Михайлівна

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП..... 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 7

Висновки до першого розділу..... 19

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ПІДРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ..... 20

Висновки до другого розділу 27

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 28

3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності 28

3.2. Практичні рекомендації для успішної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності..... 41

Висновки до третього розділу..... 46

ВИСНОВКИ 47

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 52

ДОДАТКИ..... 60

ВСТУП

У сучасному світі розвиток гармонійної особистості постає важливим фактором функціонування суспільства, що здатне забезпечувати потреби його членів. У такий спосіб будь-які суспільно-політично зміни позначаються на психологічному стані особистості. Унаслідок переходу України до ринкової економіки виокремилась нова категорія – підприємці, діяльність яких детермінована сукупністю психологічних особливостей.

Дослідження підприємництва в іноземній науці, зокрема в психології, має довгу історію, тоді як вітчизняна наука лише нещодавно розпочала вивчати цю проблематику та всі пов'язані з нею аспекти. Сучасна приватна підприємницька діяльність – один із найпоширеніших видів бізнесу, який характеризується високою конкуренцією, відсутністю або мінімальною кількістю найманих працівників і безпосередніми контактами з клієнтами. Успішна реалізація підприємницької діяльності залежить від численних соціально-психологічних факторів, серед яких можна виокремити сприятливі зовнішні умови, наявність певних психологічних рис особистості підприємця, використання знань та практичних навичок, що стосуються ведення підприємницької діяльності тощо. Важливою навичкою підприємця є адекватне використання наявних знань, вмінь та навичок для виявлення й реалізації наявних можливостей. Окрім того, надходження податків від підприємницької діяльності відіграє важливу роль у формуванні бюджету.

Дослідження підприємництва у науковому просторі зосереджено здебільшого навколо питань психологічної структури особистості підприємця, його особистісних характеристик. Цьому присвячено дослідження таких науковців: Балл Г. О., Котик І. О., Крук В. М., Карамушка Л. М., Максименко С. Д., Осадчук О. Л., Губинський А. І., Яценко Т. С. та ін. [21; 22; 40; 57]. Важливим завданням залишається систематизація та узагальнення існуючих підходів та теорій в психології, що стосуються особистості підприємця, оскільки недостатньо вивчена

особистість підприємця як цілісна сутність, зокрема в контексті морально-етичних аспектів його діяльності.

Для особистості підприємця ведення підприємницької діяльності має труднощі та переваги, з якими вона безпосередньо взаємодіє. Важливо, що вона виступає також ефективним засобом самореалізації, яка полягає у реалізації своїх потенційних можливостей, розвитку і виявленні власних здібностей та досягненні особистісного задоволення через створення і управління власним бізнесом. Окрім цього, самореалізація в підприємницькій діяльності дозволяє втілювати творчий підхід, самовиражатись, удосконалювати вміння самостійно приймати важливі рішення. Підприємництво передбачає різноманітні виклики і завдання, що потребують постійного самовдосконалення, навичок управління ризиками та здатності працювати в умовах невизначеності. Це стимулює розвиток особистості та набуття нових навичок, які потрібно постійно вдосконалювати.

У такий спосіб визначаємо актуальність нашого дослідження, яка зумовлена насамперед необхідністю дослідження психологічної сторони здійснення особистістю підприємницької діяльності, зокрема щодо питань самореалізації.

Об'єктом дослідження у кваліфікаційній роботі виступає самореалізація особистості як психологічна категорія.

Предмет дослідження становлять психологічні особливості самореалізації особистості в підприємницькій діяльності.

Мета дослідження полягає в аналізі результатів теоретичного та емпіричного дослідження щодо психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності та розробці практичних рекомендацій щодо її оптимізації.

Визначена мета кваліфікаційної роботи потребує виконання наступних **завдань дослідження**:

1) проаналізувати теоретичні основи вивчення психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності;

- 2) визначити методичне підґрунтя дослідження психологічних особливостей особистісної самореалізації у підприємницькій діяльності;
- 3) з'ясувати психологічні особливості самореалізації особистості у підприємницькій діяльності;
- 4) розробити практичні рекомендації для успішної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності.

Для виконання визначених завдань дослідження та досягнення виокремленої мети було застосовано такі **методи**:

- 1) *Теоретичні*:
 - аналіз (аналіз наукової літератури щодо питань психологічних особливостей реалізації особистістю підприємницької діяльності),
 - порівняння (встановлення різних наукових підходів у визначенні питань самореалізації особистості, зокрема у підприємницькій діяльності),
 - узагальнення (узагальнення наукових джерел та підходів із зазначеної проблематики).
- 2) *Математичні*:
 - математичної статистики (обробка отриманих у ході дослідження результатів),
 - кореляційного аналізу (для встановлення залежностей між досліджуваними особливостями).

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає насамперед в узагальненні психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності, зокрема зосереджено увагу на встановленні значення самореалізації для психологічного стану особистості. Окрім цього, виокремлено методичне підґрунтя для емпіричного дослідження окресленої проблематики, що дозволяє в подальшому використовувати результати у практичній діяльності психологів, які працюватимуть із підприємцями, у тому числі при вивченні особливостей їх самореалізації.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що їх можна використовувати у практичній діяльності психологів, при укладанні

лекції з психології підприємницької діяльності, майстер-класів та курсів для підприємців з метою ефективно організації підприємницької діяльності для досягнення цілей самореалізації. Важливо також, що результати дослідження мають прикладне значення, оскільки отримані у ході емпіричного вивчення проблематики результати дозволяють повною мірою оцінювати вплив підприємницької діяльності на стан самореалізації особистості та встановлювати емпіричні взаємозв'язки між окресленими явищами.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (58 позицій) та п'яти додатків. Основний зміст роботи викладено на 49 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 6 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Потреба у самореалізації є однією з основних потреб людини і може задовольнятися через різноманітні види діяльності, не обов'язково пов'язані з розвитком творчих сил та становленням суб'єктом творчості. Проте конфлікти між соціальними та індивідуальними аспектами психічної діяльності ставлять особистість перед вибором шляху та засобів для реалізації свого духовного й фізичного потенціалу.

Розвиток потреби в особистій самореалізації та збільшення психологічних бар'єрів на цьому шляху є актуальною проблемою, яка включена у контекст різних наук, але основним чинником для її вивчення є психологічний підхід. Проте в психології проблема самореалізації особистості ще не була належним чином розкрита.

У сучасній психології проблема самореалізації особистості все ще не розкрита в повній мірі. Деякі науковці вважають поняття «самореалізація» чимось само собою зрозумілим або просто обходять цю проблему. В окремих працях розглядаються лише окремі аспекти самореалізації, наприклад, її залежність від науково-технічного прогресу. Проте, найбільш продуктивним підходом стало дослідження самореалізації соціальними психологами і філософами у контексті життєвого шляху, стилю життя та особистісної творчості [40, с. 90].

Поняття «самореалізація» (self-realisation) було вперше вміщено в Оксфордському словнику з філософії і психології, який видано в 1902 р. в Лондоні. Його детерміновано як «реалізація особистих зусиль людини, можливостей розвитку «Я» [3, с. 921].

Окремі дослідники, як зазначає Харченко В. Є., використовують термін «самореалізація» без докладного його аналізу, або взагалі не приділяють йому

достатньо уваги. Він наголошує: «...самореалізація особистості за своєю сутністю пов'язана з самопізнанням і самооцінкою людини, її усвідомленим, цілеспрямованим формуванням власних потреб, інтересів, цілей, ідеалів» [51, с. 125]. Існують окремі праці, які розглядають лише певні аспекти самореалізації, наприклад, як соціально-психологічну проблему, взаємозв'язану з науково-технічним прогресом.

Самореалізація особистості у психології – важливий та навіть у деякій мірі центральний аспект для багатьох сучасних концепцій, що стосуються людської природи. Традиційно питання самореалізації особистості пов'язують із гуманістичною психологією, де цей термін має центральне значення. Згідно з «пірамідою потреб» Маслоу, самореалізація є найвищою потребою людини [13, с. 23].

Внесок у дослідження проблеми самореалізації особистості зробили такі вчені, як К. Роджерс, Е. Фромм, К. Юнг, Е. Еріксон, Г. Олпорт. За К. Роджерсом [13; 32], особистість, що прагне до самореалізації, має такі характеристики:

- 1) здатність вільно реагувати на ситуації і свідомо переживати свою реакцію (стресостійкість);
- 2) відкритість до будь-якого досвіду та намір жити повним життям у кожний його момент;
- 3) здатність більше прислухатися до власних інстинктів та інтуїції, ніж до розумових думок інших людей (відсутність конформізму);
- 4) почуття свободи у думках і вчинках;
- 5) високий рівень творчості.

За Г. Олпортом, особистість, що націлена на самореалізацію, має прагнення до досконалості і робить все можливе, щоб нарощувати ці здібності. Дослідник вважає самоактуалізацію основною умовою повноцінного розвитку особистості, збереження її здоров'я та досягнення зрілості. Він розглядає самореалізацію як процес «становлення», у якому індивід приймає на себе відповідальність за планування ходу свого життя, і зауважує, що будь-які

труднощі на шляху до самореалізації підвищують рівень ризику щодо девіації [32, с. 157].

Гомонюк В. О. наголошує, що саморозвиток є накопиченням себе, нагромадженням енергії, вмінь, навичок і здібностей, а самореалізація представляє собою процес прояву всього цього. Таким чином, самореалізація розглядається як основний спосіб реалізації особистості, що виражено у фазах: актуалізації, напруги та зняття [13, с. 23]. Фаза актуалізації відбувається тоді, коли потреба у самореалізації виступає одночасно як мета, і для її задоволення важливий інтерес, що є основним мотивом. Напруга виникає внаслідок мотивації, а здійснення мотиву призводить до зняття напруги. Потім цикл повторюється. Для реалізації інтересу необхідна наявність вільної волі, що виступає рушійною силою процесу самореалізації і здійснюється у кінцевій фазі. На кожній з фаз, згідно досліджень, включаються різні «самопроцеси», такі як самопізнання, самосвідомість, самоціль, самовибір, самоконтроль, самоаналіз. У підсумку діяльність особистості, в процесі якої задовольняються потреби у самореалізації, можна назвати творчою. Задовольняючи потреби у самореалізації, людина формує і розвиває свій потенціал.

Важливим компонентом самореалізації особистості є професійна діяльність, тому доцільно виокремлювати термін «професійна самореалізація», що теж має відношення до самореалізації особистості у підприємницькій діяльності. Професійна самореалізація, за визначенням Артемової О. І., передбачає соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, який поєднується з отриманням професійно-практичного та духовного досвіду [5, с. 2].

Цей процес може реалізовуватись під час отримання професійної освіти у вищому навчальному закладі і подальшому вдосконаленні професійного зростання під час виконання професійних ролей та обов'язків. Він є неодмінною складовою розкриття і реалізації особистісного професійного потенціалу. Професійна реалізація особистості на її життєвому шляху передбачає наступні основні етапи:

- 1) професійна самоідентифікація,
- 2) професійне становлення у межах конкретної сфери діяльності,
- 3) фахове зростання і набуття відповідних компетентностей [5, с. 3].

Максименко С. Д. вважає, що особистісна самореалізація, а разом із нею мотивація, виступає цілком природною і загальною якістю, що притаманна будь-якій особистості. На думку дослідника, унеможлиблюється додаткове формування чи стимулювання самореалізації, адже вона виникає за певним мотиваційним механізмом чи зумовлюється його відсутністю [32, с. 162].

Можемо узагальнити в такий спосіб, що самореалізація особистості – органічна потреба будь-якої особистості, виражена у більшій чи меншій мірі. Гомонюк В. О. з цього приводу слушно зауважує щодо негативних наслідків надмірного прагнення особистості до самореалізації: «самореалізація та досягнення важливих життєвих цілей можуть мати й негативні ефекти, такі як криза смисловтрати, нудьга, спустошеність, відчуження, ангедонія, зупинка в особистісному та професійному зростанні, особистісне вигорання, відсутність життєвих прагнень та планів, низький рівень мотивованості, активності, насиченості життя яскравими переживаннями та ін. Крім того, чинником психічного неблагополуччя може бути не тільки переживання вичерпаності власних ресурсів після досягнення значних життєвих успіхів, а й незадоволення людини самим перебігом процесу самореалізації та оцінкою досягнутих результатів [13, с. 24].

Дослідники, такі як Березін С. Л., Мисливченко О. Г., Нікітін Є. П., Петровська Л. А., Н. Є. Харламенкова, Н. Ф. Цибра [53; 57; 58] та інші, займалися дослідженням проблеми самоствердження, яка безпосередньо пов'язана з проблематикою особистісної самореалізації. Деякі з цих авторів навіть використовують терміни «самоствердження» та «самореалізація» як синоніми. Наприклад, Мисливченко О. Г. визначає самоствердження як «прагнення людини до самоздійснення, реалізації себе в об'єктивному світі» і як «присвоєння індивідом своєї діяльної сутності». Водночас, самореалізацію він розглядає як процес подолання суб'єктивності. У процесі самореалізації,

через працю та творчу діяльність, людина реалізує не лише свої суб'єктивні прагнення, а й певні соціально обумовлені цінності [53, с. 126].

Коган Л. Н. при визначенні термінів «самореалізація» і «саморозвиток», вважає, що «самореалізація збуджує особистість до подальшого розвитку, що дає можливість здійснювати наступні акти самореалізації на більш високому рівні. Водночас саморозвиток виступає основою і умовою самореалізації» [51, с. 75].

Українські науковці визначають питання самореалізації особистості з точки зору різних підходів, що зумовило виокремлення окремих напрямків:

1) соціально-психологічний, який вивчали Сохань Л. В., Тихонович В. О., Мартинюк І. О., Маркін В. Н. та інші, передбачає вивчення самореалізації як вищого суспільного інтересу [13; 58];

2) соціально-культурологічний, представлений працями таких дослідників: Ветошкіною Т. А., Кленовою Н. В., Коган Л. Н., Шаталовою Н. І. [11; 57] та ін., передбачає самореалізацію як процес, що проявляється через практичну діяльність і виявлення індивідуальності. Цей підхід акцентує увагу на впливі соціокультурного середовища на самореалізацію особистості;

3) філософсько-культурологічний, представлений Ісаєвим І. Ф., Муляром В. І., Ситніковою М. І., визначав самореалізацію як свідомий процес розкриття і виявлення сутності особистості в ході її вільної діяльності [28, 45].

Кожен із окреслених напрямків розглядає самореалізацію зі свого унікального погляду, але всі вони підкреслюють важливість виявлення та реалізації потенціалу особистості у соціальному контексті.

Харченко В. Є. вважає, що самореалізація – суперечливий процес для будь-якої особистості: «Процес особистісної самореалізації постійно супроводжується подоланням суперечностей між потенціалом цілепокладання в самореалізації та потенційними можливостями реального самоздійснення. При цьому людина прагне до максимально повного розкриття та предметнення своїх сутнісних сил. У ході цього процесу ідеальна модель самореалізації може видозмінюватися, якщо на думку самореалізуючої особи

цілі не відповідають її потенціалу, тобто не адекватно враховані можливості людини» [51, с. 125].

Полив'яна О. М. пропонує визначати поняття самореалізації у тісному зв'язку з задоволеністю життям, оскільки її результатом можуть виступати навіть властивості, що в подальшому забезпечуватимуть самоздійснення особистості [40, с. 90]. Таким чином процес самореалізації передбачає ще й розширення свого потенціалу, вдосконалення можливостей та навичок.

Барановська Л. В. при цьому наголошує, що процес самореалізації особистості має нерозривний зв'язок із її формуванням, оскільки потребує залучення внутрішніх ресурсів, формування нових умінь та вдосконалення наявних [6, с. 51]. У такий спосіб визначаємо динамічний характер самореалізації.

Отже, самореалізація особистості – складний та водночас суперечливий процес, що посідає вагоме місце в комплексі її потреб загалом. Це динамічне явище, що дозволяє особистості розширювати свої потенційні можливості. Дослідники вивчають самореалізацію особистості у науковій психологічній літературі у широкому контексті. Це поняття може означати прагнення людини до повного розкриття і розвитку своїх особистісних можливостей, безперервну реалізацію потенційних здібностей і талантів, досягнення своєї місії або покликання, відкриття і прийняття своєї власної первинної природи, постійне прагнення до єдності, інтеграції та внутрішньої синергії особистості. При цьому варто наголосити, що потреба особистості в самореалізації у процесі втілення та задоволення не може бути повною мірою задовільною для неї.

У сучасній ринковій економіці підприємець виступає передусім як інноватор, а підприємництво охоплює будь-яку діяльність, що приносить прибуток та задовольняє потреби суспільства у товарах і послугах. При цьому два ключових аспекти сучасного бізнесу – прибутковість і спрямованість на задоволення потреб споживачів – взаємозв'язані і визначають економічні та

соціальні орієнтири його розвитку. Підприємництво є основною складовою формування економічних відносин, що дозволяє ефективно й з найменшими соціальними і економічними витратами перейти до цивілізованої ринкової координації всіх суб'єктів економічної діяльності.

Законодавче визначення підприємницької діяльності знаходимо у ЗУ «Про підприємництво» (1991 р.), в якому вказано: «Підприємництво – це безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством» [42, с. 168]. Відповідно до цього можемо виокремити визначення, яке включатиме психологічний аспект цього виду діяльності: «підприємець – це особа, яка здійснює безпосередню самостійну, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку», що достатньо точно відображає суть підприємництва».

Шмиріна А. І. та Бондарчук М. Є. пропонують розглядати психологічне підґрунтя підприємницької діяльності як когнітивний процес, пов'язаний з психологічними аспектами. Розуміння цього явища є важливим для обґрунтування підприємницьких намірів та прийняття рішень. Людські дії визначаються їх когнітивними факторами, психологічними властивостями та намірами. Економічні, соціальні, культурні та інші чинники впливають на створення нових підприємств, проте психологічні аспекти грають вирішальну роль у досягненні підприємницького успіху. Підприємницька діяльність перш за все є інтелектуальною діяльністю енергійної та ініціативної особи, яка використовує наявні матеріальні цінності для організації свого бізнесу. При цьому, підприємець, отримуючи вигоду для себе, також сприяє благу суспільства [54, с. 45].

Яновська С. Г., досліджуючи психологію підприємницької діяльності, наголошує, що це – прагнення особистості реалізуватись в економічній сфері.

Таким чином «...підприємець реалізує в економічній сфері діяльності специфічну системну якість особистості – особистісну суб'єктність, здатність до самодетермінації в економічній сфері, і це розкривається в таких параметрах, як зміст, цільова функція, мотиваційний регулятор, основний принцип функціонування, особливості особистості» [57, с. 49].

Підприємницька діяльність як окремий вид діяльності особистості визначений мотивацією. Існують дві основні групи мотивів підприємницької діяльності з погляду самореалізації. Перша група пов'язана з матеріальним інтересом і включає прагнення до економічної та політичної влади. Це означає бажання досягнути успіху, набути багатства та впливу. Друга група мотивів пов'язана з самореалізацією через задоволення потреби досягнення та насолоди від творчої діяльності. Це включає почуття задоволення та радості, які виникають при веденні власного бізнесу [31, с. 297].

Гребінчук О. М. пропонує вивчати психологічні засади підприємницької діяльності крізь призму трьох основних мотивів особистості. Перша група включає задоволення потреб, які не впливають на економічну діяльність. Ці підприємці мають за мету створити стабільну і довговічну «імперію». Основним мотивом для них є потреба влади і впливу, оскільки це дозволяє їм досягти високого становища в суспільстві.

Друга група мотивів пов'язана, на думку дослідниці, з бажанням перемоги і досягнення успіху. Ця група мотивів може бути названа «потребою в досягненнях». Підприємці цієї групи прагнуть досягти успіху як у конкуренції з іншими підприємцями, так і у саморозвитку. Третя група мотивів пов'язана з радістю творчості, яка проявляється не тільки у підприємстві, але стає важливим елементом поведінки особистості [15; 57].

У першій групі мотивів важливим показником ефективності є формування приватної власності через діяльність, тоді як для двох інших груп успіх оцінюється не тільки за наявністю власності, але і за ступенем задоволення, який вони досягають. Це сприяє створенню сприятливого середовища для виявлення творчих здібностей підприємців. Мотиваційні

основи підприємництва визначаються суспільним оточенням, соціальним положенням особистості, пріоритетами та потребами [15, с. 207].

Водночас стимули до здійснення підприємницької діяльності особистістю, як наголошує Проданова Л. В., є неусвідомленими, тобто виступають спонуканнями, які виникають на підсвідомому рівні, та усвідомленими, які диференціюємо на три вищеописані групи и [43, с. 97].

Висновки з аналізу зарубіжних досліджень у галузі психології підприємництва показують, що основні підходи, розроблені західними економічними психологами, включають особистісний, поведінковий і когнітивний підходи. Перший підхід, відомий як особистісний підхід, спрямований на вивчення особистісних характеристик та рис підприємця, які визначають його підприємницьку діяльність. За цим підходом припускається, що підприємець має унікальну особистість, відмінну від невідприємців, і саме ці унікальні риси особистості допомагають підприємцю досягати успіху у своїй справі.

Другий підхід, відомий як поведінковий підхід, розглядає підприємництво як поведінковий феномен. Це означає, що підприємництво розглядається як послідовність дій, які можуть змінюватись з часом. Він також розглядає підприємництво як процес створення нових організацій, підприємств тощо.

Третій підхід, відомий як когнітивний підхід, зосереджується на підприємцях як особах, які шукають і створюють нові продукти, уявляють майбутнє, оцінюють ризики та шляхи отримання користі, сприймають та розпізнають можливості. У цьому підході використовуються когнітивні властивості, такі як мислення [1; 2]. Оскільки розуміння мислення підприємця виступає як ключовий аспект його особистості і діяльності, то, на нашу думку, важливо розглядати явище підприємництва з позицій когнітивного підходу, щоб глибоко і фундаментально розібратись у психологічних механізмах, що керують цим процесом.

При вивченні психологічних механізмів реалізації особистістю підприємницької діяльності варто відзначити, що хоча соціальні та економічні умови впливають на створення та розвиток підприємницьких підприємств, проте все ж провідна роль належить особистості підприємця, який вирішив здійснювати підприємницьку діяльність із певних мотивів, оскільки з великої кількості тих, хто починав таку діяльність, лише частина активно продовжує її.

Аналіз зарубіжної психологічної літератури, присвяченої психологічним аспектам підприємницької діяльності в рамках когнітивного підходу, показав, що дослідники приділяють значну увагу аналізу таких понять, як «підприємницьке мислення», «евристика», «можливості», «позитивний капітал», які в свою чергу розглядаються як фактори успіху діяльності самого підприємця.

У науковій літературі дослідження психологічної основи підприємницької діяльності ґрунтується також на твердженні, що цьому навчитись неможливо, а можливо лише вдосконалювати підприємницькі якості особистості [8, с. 112]. Таким чином можемо стверджувати про виокремлену типологію психотипів особистості підприємця, до якої належать:

- 1) «технологічний підприємець» (екстравертивна особистість, яка зорієнтована більшою мірою на самореалізацію власних задатків та водночас помірковано ставиться до влади, уникаючи статусу підпорядкованого, адже його цікавлять здебільшого успішність реалізації справи, а не економічна її вигідність);
- 2) «дрібний підприємець»: особистість, що зорієнтовує власну підприємницьку діяльність на досягнення фінансового успіху, тому відповідно відзначається високою продуктивністю праці;
- 3) «масовий підприємець» (особистість підприємця, який розглядає цей вид діяльності ефективним способом самореалізації та водночас досягнення економічного процвітання);

4) «підприємець-стратег»: особистість, що чітко планує підприємницьку діяльність, відзначаючись вчасними та раціональними рішеннями;

5) «чемпіон» (особистість підприємця у цьому випадку керується конкурентоспроможним потенціалом: як у плані самореалізації, так і в досягнення успіху в бізнесі);

6) «новатор»: той підприємець, який буде до кінця йти за реалізацією бізнес-ідеї, незважаючи на можливий її провал [39, с. 265].

Як наголошує Яновська С. Г., у сучасних наукових дослідженнях автори пропонують моделі підприємництва, які не тільки враховують особистісні параметри, але й зосереджуються на взаємодії між особистістю та соціальним оточенням, розвитку особистості, впливу способу життя та інших психологічних факторів. Ці моделі можна назвати «інтеграційними», оскільки вони використовують комплекс психологічних і соціальних чинників як механізм детермінації [55, с. 49].

Психологічне підґрунтя підприємницької діяльності формується на основі психологічного портрета особистості самого підприємця, що відповідно дозволяє диференціювати його визначальні риси з-поміж інших. У такий спосіб можемо сформувати схематичний узагальнений образ, у якому виокремлюємо такі знакові показники, як економічну активність, здатність до ризику, бажання самореалізуватись, комунікабельність, вміння долати труднощі та знаходити компроміс тощо [8, с. 9]. Проте ряд науковців (Москаленко В. В., Сила Т. І., Карамушка Л. М., Худякова Н. Ю. та ін.) [4; 21; 34] наголошують, що психологічно типаж підприємця має ряд відмінностей з дещо негативною конотацією. Таким чином можемо стверджувати, що особистості підприємця у цьому аспекті притаманна дещо нижча суспільна включеність у суспільні процеси, відсутність високого рівня мотивації до залучення в суспільно корисні, проте економічно неприбуткові, справи тощо.

На думку дослідників Брагіна О. С. та Діма Н. І., у психології особистості підприємця в українських реаліях варто виокремлювати ті риси,

які притаманні суто конкретним реаліям, хоча вони не позначені оптимістичним характером. До них належать такі:

- раціоналізм у перспективному плануванні підприємницької діяльності;
- високий рівень конкурентоспроможності,
- недовіра до сприятливих зовнішніх впливів на результати підприємницької діяльності,
- бажання повною мірою контролювати всі процеси;
- авторитарний стиль керівництва [8, с. 11].

Вивчення наукових джерел з психології підприємництва підтверджує, що сучасне підприємництво можна розглядати як особливий тип підприємницької поведінки, який характеризується наступними складовими:

- 1) Елемент ініціативи: підприємці проявляють особливу чутливість до змін і мають бажання змінити щось у своєму житті. Вони виявляють ініціативу у впровадженні нових ідей та проектів.
- 2) Елемент ризику: підприємці приймають на себе відповідальність за можливі невдачі і поразки, вони готові ризикувати. Вони підтримують активний підхід до прийняття ризикованих рішень.
- 3) Елемент впровадження нових технологічних можливостей: підприємці сприяють реалізації та використанню нових технологій шляхом впровадження винаходів та інновацій у виробництво.
- 4) Елемент новаторства: підприємці організують або реорганізують соціально-економічні механізми з метою ефективного використання наявних ресурсів та конкретної ситуації. Вони виявляють новаторський підхід до організації своєї діяльності.
- 5) Елемент активності: підприємці спрямовані на активне перетворення навколишнього світу та побудову нових відносин. Вони вміють передбачати події та вести конкурентну боротьбу. Ці складові визначають особливості підприємницького мислення та діяльності, що сприяють успішному розвитку підприємництва [8; 11; 12].

Психологічні дослідження закономірностей здійснення особистістю підприємницької діяльності у сучасному науковому просторі характеризуються інтегративним підходом, тому доречно поєднано як особистісний, так і міжособистісний параметри підприємництва. Таким чином вивчення багаторівневості цього процесу та етапів дозволяє повніше встановити особливості психологічної основи підприємницької діяльності.

Отже, дослідження психологічного підґрунтя підприємницької діяльності дозволяє диференціювати внутрішні мотиви підприємця до здійснення цього виду діяльності та типологізувати характерні риси його образу: як позитивно, так і негативно марковані. У такий спосіб постає інтегративний підхід, який дозволяє повною мірою охопити психологічну специфіку діяльності підприємця.

Висновки до першого розділу

У першому розділі, який присвячено теоретичним питанням дослідження підприємницької діяльності особистості, зокрема у напрямку самореалізації, висвітлено поняття самореалізації у різних наукових підходах. Зосереджено увагу на тому, що окреслений термін можна вивчати зі різними підходами, проте в сучасній практиці поширеним є інтегративний, який дозволяє повною мірою охоплювати психологічне підґрунтя окресленого питання.

Окрім цього, ми встановили психологічне підґрунтя вивчення підприємницької діяльності, зокрема визначили типологізацію особистості підприємця («технологічний підприємець», «дрібний підприємець», «масовий підприємець», «підприємець-стратег» тощо). Також встановлено психологічні риси образу підприємця: як з позитивною, так і негативною конотацією, що є невід'ємним атрибутом повноцінного психологічного образу підприємця.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Емпіричне вивчення психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності – вагомий етап дослідження, який дозволяє простежити теоретичні закономірності у прикладному вираженні. Він дозволяє безпосередньо встановити зв'язки між самореалізацією та мотивацією до успіху, прагнення до перфекціонізму, здатності вдосконалювати свої навички та втілювати інноваційні підходи.

Проведення емпіричного дослідження щодо встановлення психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності передбачає актуалізацію відповідних методик, які в подальшому дають змогу проаналізувати особливості вираження взаємозв'язку між самореалізацією та цим видом діяльності та сформулювати відповідні практичні рекомендації, які сприятимуть успішній організації цього процесу.

У такий спосіб диференціюємо сукупність актуалізованих при проведенні емпіричного дослідження відповідних методик, до яких увійшли:

1. Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса.
2. Методика «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. А. Гавриловою).
3. Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим).
4. Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем).
5. Методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним).

У кожній із зазначених методик є своє особливості проведення, обрахунки результатів та загальне значення у діагностиці психологічних

особливостей самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності, тому доцільно здійснити їх детальний аналіз.

Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса передбачає визначення ступеню орієнтації особистості на успіх завдяки опрацюванню 41 твердження для групи досліджуваних осіб (див. Додаток А), за результатами оцінки яких можемо встановити мотивацію особистості до успіху за рівнями (низький, середній, помірковано високий, занадто високий).

При діагностиці особистості на виявлення мотивації до успіху за методикою Т. Елерса беремо за основу положення: особистість з переважаючою мотивацією до успіху керується середнім чи низьким рівнем ризику, адже для неї притаманно уникнення високого рівня ризику. За умов високої мотивації до успіху сподівання особистості детерміновані нижчим рівнем очікування успіху оскільки такі особистості скеровані на досягнення успіху за умови високого рівня діяльності та самовіддачі.

Зв'язок мотивації особистості до успіху та самореалізації в підприємницькій діяльності є взаємопов'язаним та взаємозалежним. Мотивація до успіху стимулює підприємця до досягнення поставлених цілей, розвитку бізнесу та досягнення фінансового благополуччя. Задоволення цих мотивів може стати джерелом внутрішньої мотивації та задоволення.

Самореалізація, з іншого боку, включає в себе розкриття потенціалу, розвиток навичок та талантів, виявлення особистісної ідентичності та задоволення від самовдосконалення. Коли підприємець досягає самореалізації, він відчувається задоволеним, щасливим та задоволеним своїми досягненнями, адже досягає успіху в професійній діяльності [47, с. 345].

Мотивація до успіху може слугувати тим стимулом, який підтримує підприємця в його прагненні до самореалізації. Хоча досягнення успіху може бути важливим фактором для підприємця, самореалізація надає йому глибокий задоволення і задоволення від самого процесу розвитку та використання свого потенціалу.

Коли мотивація до успіху та самореалізації поєднуються, вони створюють синергетичний ефект, який сприяє зростанню та розвитку підприємця [48, с. 106]. Підприємець, який має сильну мотивацію до успіху та прагне до самореалізації, буде більш визначеним та наполегливим у досягненні своїх цілей, розвитку свого бізнесу та розкритті свого потенціалу.

Отже, мотивація до успіху та самореалізація є важливими факторами, які сприяють успішній підприємницькій діяльності. Вони доповнюють один одного, стимулюють розвиток та досягнення високих результатів, а також забезпечують особисте задоволення та задоволення від досягнень. Таким чином методика дає змогу опрацювати не лише зв'язок із самореалізацією особистості, а й водночас проаналізувати її мотивацію до успіху. Обробка результатів передбачає відповідно актуалізацію ключа. У такий спосіб за умов кореляції вищеописаної методики з іншими маємо змогу детальніше та ґрунтовніше з'ясувати закономірності зв'язку між рівнем перфекціонізму та мотивації особистості до успіху.

Для оцінки ступеня професійної самореалізації використовувалася методика, розроблена **О. А. Гавриловою**, яка називається **«Тип і рівень професійної самореалізації»**. Цей інструмент відноситься до категорії опитувальників і складається з 51 твердження, на кожне з яких респондентам потрібно обрати один варіант відповіді.

Після зібрання відповідей, бали для кожного питання сумуються, і загальна сума балів порівнюється з певними рівнями професійної самореалізації. Згідно з методикою, наведеною **О. А. Гавриловою**, існують чотири рівні самореалізації:

1. Примітивно-виконавський рівень (від 0 до 25 балів): характеризується недостатньою рефлексією, малоактивною та неусвідомленою професійною позицією.
2. Індивідуально-виконавський рівень (від 26 до 51 балу): характеризується труднощами прийняття рішень, а професійні проблеми пов'язані з перевагою «сильних» обставин над «слабкою» особистістю.

3. Рівень реалізації ролей і норм в організації (від 52 до 77 балів): характеризується професійною діяльністю, що ґрунтується на виконанні обов'язків і норм організації, а самореалізація набуває характеру ідентифікації з групою.

4. Рівень сенсожиттєвої і ціннісної реалізації (від 78 до 102 балів): є найвищим рівнем професійної самореалізації, де професійна діяльність відбувається на основі усвідомлених цінностей та сенситивних орієнтацій.

Ця методика також дозволяє визначити головний компонент професійної самореалізації особистості – цільовий, ресурсний або феноменологічний. Основною перевагою цієї методики є те, що вона забезпечує багато інформації про стан професійної самореалізації особистості і водночас є простою у застосуванні. Проте, серед недоліків методики можна виділити тривалість процедури, що може ускладнити її застосування при діагностуванні на підприємствах. Бланк методики вміщено в *Додатку Б*.

Іващенко А. В., досліджуючи цю методику, наголошує, що вона відзначається валідністю та надійністю, адже «між показниками загального рівня професійної самореалізації та показниками цільового, ресурсного й феноменологічного компонентів установлені сильні взаємозв'язки» [19, с. 130]. Таким чином вона буде доцільною при емпіричному дослідженні самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності.

Професійна самореалізація в підприємницькій діяльності є важливим аспектом успішної кар'єри та особистісного розвитку. Це поняття відображає процес досягнення високого рівня задоволення, виконання потенціалу та розвитку власних професійних навичок у сфері підприємництва. Вона сприяє розкриттю потенціалу та досягненню високих результатів, стимулює інноваційність та ефективність у веденні бізнесу. Крім того, професійна самореалізація допомагає зберегти мотивацію та енергію підприємця навіть у важкі періоди та перешкоди, що виникають на шляху досягнення мети.

Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим), що вміщена в *Додатку В*, дозволяє за допомогою ряду

твердженнь визначити рівень потреб особистості у саморозвитку, що виступає важливою складовою самореалізації особистості. Самореалізація передбачає розкриття та розвиток власного потенціалу, досягнення внутрішньої гармонії та задоволення від виконання своїх можливостей.

Потреба у саморозвитку виникає з бажання особистості постійно розширювати свої знання, навички та компетенції. Ця потреба впливає з усвідомлення важливості особистісного зростання та досягнення нових вершин у професійній сфері [37, с. 70]. Особистість відчуває, що неперервний процес саморозвитку дозволить їй стати кращою версією себе, досягти більш високих результатів та втілити свої мрії та цілі.

Самореалізація особистості, зокрема у підприємницькій діяльності, і потреба у саморозвитку взаємопов'язані: саморозвиток сприяє самореалізації, а самореалізація вимагає постійного саморозвитку. Через саморозвиток особистість має можливість розкрити свій потенціал, здійснювати себе в різних сферах життя та досягати внутрішньої гармонії. В той же час, самореалізація надає особистості мотивацію та цілісність для продовження процесу саморозвитку та досягнення нових рівнів розвитку.

Таким чином результати методики дозволяють виокремити рівні реалізації потреб у саморозвитку:

- 1) 55 і більше балів, значить, ви активно реалізуєте свої потреби в саморозвитку – високий рівень;
- 2) від 36 до 54 балів свідчить про те, що у вас відсутня сформована система саморозвитку – середній рівень;
- 3) від 15 до 35 балів дозволяє вважати, що ви перебуваєте в стадії зупиненого саморозвитку – низький рівень.

Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем), матеріали та інструкція проведення якої вміщено в *Додатку Г*, спрямована на вивчення ціннісних установок особистості та їх впливу на поведінку. Сутність методики полягає в тому, що вона надає можливість оцінити пріоритетність різних цінностей для індивіда [44, с. 256].

Методика базується на класифікації цінностей на інструментальні та термінальні. Інструментальні цінності визначають бажані стилі, режими або способи поведінки, які допомагають досягти бажаного кінцевого стану. Термінальні цінності, у свою чергу, відображають самі кінцеві стани, які особистість вважає бажаними. За допомогою методики «Ціннісні орієнтації» можна встановити, які цінності є пріоритетними для конкретної особистості, які цінності впливають на її рішення та вибори. Це дозволяє зрозуміти, які мотиви і цілі визначають поведінку людини.

М. Рокіч ідентифікує три типи переконань, а саме екзистенціальні, оціночні і прогностичні. Він відносить цінності до прогностичного типу переконань. Згідно з цим, цінності можна поділити на два типи: інструментальні, які визначають бажані режими, стилі або способи поведінки, і термінальні, які відображають бажані кінцеві стани існування. Принципом поділу є приналежність деяких цінностей до термінальних, тоді як інші відносяться до інструментальних

Застосування Методики «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем) у дослідженні самореалізації особистості у підприємницькій діяльності дозволяє з'ясувати ціннісну структуру підприємця та її вплив на процес самореалізації. Окрім цього, вона допомагає ідентифікувати і оцінити основні ціннісні орієнтації, такі як пріоритети щодо досягнення успіху, фінансової незалежності, інноваційності, соціального впливу тощо. Це може сприяти встановленню зв'язку між ціннісними установками підприємця та його рівнем самореалізації у підприємницькій діяльності.

Методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним), матеріали для проведення якої та ключі до оцінювання вміщено в Додатку Д, дозволяє визначити рівень самоактуалізації особистості та її психологічне здоров'я. Ця діагностична процедура допомагає отримати профіль особистості, який може бути використаний для аналізу особистісного зростання, встановлення зрілих пріоритетів та установок відносно себе, оточення та подій. Самоактуалізація особистості – це психологічний процес,

який передбачає стремління людини до розвитку свого потенціалу, до досягнення внутрішнього задоволення та особистісного розкриття. Самоактуалізація передбачає самосвідомість, рефлексію, пошук сенсу та глибокого задоволення від власних досягнень. Вона сприяє розкриттю потенціалу, підвищує самооцінку, самовпевненість та загальний рівень щастя та задоволеності життям [17, с. 185]. Самоактуалізована особистість стає більш автономною, самостійною і готовою до впровадження своїх унікальних ідей та цілей у реальному світі.

Методика «САМОАО» рекомендується для консультування, оцінки кадрового резерву, підбору спеціалістів. Її можна використовувати як для індивідуального, так і для групового обстеження. У випадку потреби респондент може працювати з тестом навіть без присутності експериментатора. Для проведення нашого емпіричного дослідження окреслена методика дозволяє встановити зв'язок між поняттями «самоактуалізація» та «самореалізація», зокрема у підприємницькій діяльності. Зв'язок між самоактуалізацією та самореалізацією полягає в тому, що самоактуалізація стимулює особистість до самореалізації, зокрема у підприємницькій сфері діяльності. Коли людина розвиває свій потенціал, виявляє свої здібності та здобуває внутрішню гармонію, вона стає більш впевненою, мотивованою та готовою до втілення своїх цілей і задумів у реальному житті.

Актуалізація окресленого нами методичного комплексу відбувалась на основі опрацювання вибірки досліджуваних. У нашому дослідженні «Психологічні особливості самореалізації особистості в підприємницькій діяльності» група досліджуваних була сформована на базі ТОВ «ФОКС АРТ». У психодіагностиці на основі обраних нами методик взяли участь 26 працівників віком від 20 до 40 років.

Кожен респондент був залучений до проведення обраних нами методик емпіричного дослідження з дотриманням вказаних інструкцій. Обов'язковою умовою проведення опитування було надання чітких вказівок виконання та

попереднього з'ясування незрозумілих моментів. Групі опитуваних було надано бланки з текстами, в яких описана інструкція з виконання.

Висновки до другого розділу

Отже, у другому розділі ми виокремили методичний комплекс емпіричного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості, зокрема у підприємницькій діяльності: Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; Методика «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. А. Гавриловою); Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим); Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем); Методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним). Також було встановлено вибірку нашого дослідження з окресленням вікової категорії та сфери діяльності.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності.

Вивчення психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності передбачає проведення емпіричного дослідження за участі групи опитуваних (у нашому дослідженні – 26 працівників віком від 20 до 40 років у ТОВ «ФОКС АРТ»). У такий спосіб нами було поетапно реалізовано методики, кожна з яких має відповідні результати.

У ході дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності нами було вивчено мотивацію до успіху завдяки методиці Т. Елерса («Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху»), яка вміщує 41 питання (із відповідями «так» або «ні»). Отримані кількісні параметри ми проаналізували за рівнями: низький, середній, помірно високий та надто високий рівень мотивації до успіху.

Згідно з результатами дослідження відповіді респондентів диференційовано в такий спосіб:

- 1) низький рівень – 15,38% (4 особи),
- 2) середній – 46,17% (12 осіб),
- 3) помірно високий – 26,92% (7 осіб),
- 4) занадто високий – 11,53% (3 осіб).

Результати в межах високого рівня мотивації досягнення успіху свідчать про глибоке усвідомлення залежності свого успіху від таких факторів: самопізнання, самоконтроль, самовдосконалення. Окрім цього, такі особистості відзначаються силою волі та самоконтролем разом із відчуттям відповідальності за результати власної діяльності. У такий спосіб можемо відзначити, що в особистості з високим рівнем мотивації до успіху

самореалізація буде спрямована на успішну діяльність, яка дозволить ефективно організувати підприємницьку діяльність. Проте при цьому варто враховувати, що надмірне прагнення до успіху (*занадто високий рівень*) може мати негативні наслідки, які спричинять труднощі в ефективній організації самореалізації особистості в підприємницькій сфері діяльності.

Середній рівень мотивації досягнення успіху детермінований достатнім рівнем сформованості усіх компонентів мотивації. Особистість, що отримала відповідні результати, є зазвичай активною й ініціативною. Вона свідомо прагне засвоювати знання й навички, уміє працювати організовано й докладає зусилля з метою досягнення поставленої мети. Це сприятиме успішній самореалізації у підприємницькій діяльності, що дозволить оптимізувати процес ефективної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності.

Низький рівень мотивації досягнення успіху за обраною методикою свідчить, що респонденти (працівники ТОВ «ФОКС АРТ») здатні проявляти особистісні якості слабо й не завжди. Їх зазвичай важко диференціювати, адже вони усвідомлюються через вимушений мотив «потрібно», який здебільшого пов'язаний із зовнішньою стороною діяльності й орієнтацією на формальну характеристику успіху та досягнення оцінного результату. Таким чином самореалізація у підприємницькій діяльності не буде для них повноцінною, адже вони зорієнтовані на інший вид діяльності, здебільшого у підпорядкованій ролі. Підприємницька діяльність у такому випадку не стане для них площиною для самореалізації.

Графічно узагальнюємо отримані результати актуалізації методики у діаграмі:

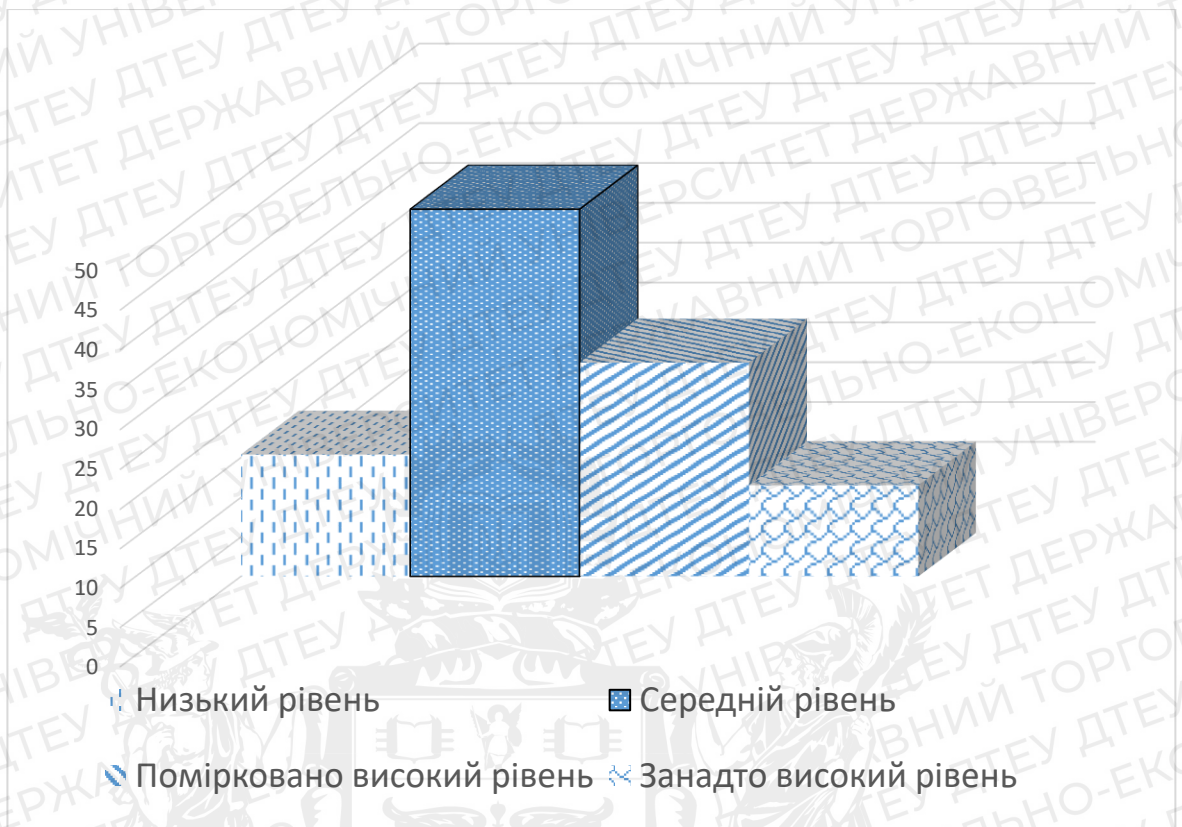

Рис. 3.1. Результати за «Методикою діагностики особистості на мотивацію до успіху» Т. Елерса

Актуалізація у ході емпіричного дослідження *методики «Тип і рівень професійної самореалізації»* (за Е. А. Гавриловою) дозволяє встановити психологічні особливості самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності, зокрема за рівнями, які дозволяють визначити особливості прийняття ефективних рішень у процесі самореалізації у професійній галузі діяльності. Таким чином маємо такі результати:

- 1) примітивно-виконавський рівень – 2 осіб (7,7%);
- 2) індивідуально-виконавський рівень – 6 осіб (23,07%);
- 3) рівень реалізації ролей і норм в організації – 14 осіб (53,85%);
- 4) рівень сенсожиттєвої і ціннісної реалізації – 4 особи (15,38%).

Відповідно можемо стверджувати, що результати за *примітивно-виконавським рівнем* характеризують особистість як таку, що недостатньо володіє рефлексією та водночас є малоактивною з неусвідомленою професійною позицією. Це перешкоджатиме самореалізації у підприємницькій діяльності та становитиме психологічні труднощі

особистості при її залученні саме до цього виду діяльності у ролі підприємця. У цій сфері діяльності такій особистості зручніше перебувати у ролі виконавця, а не ініціатора.

За *індивідуально-виконавським рівнем* особистість має певні труднощі у прийнятті рішень, а професійні проблеми у неї здебільшого пов'язані з перевагою «сильних» обставин над «слабкою» особистістю. Таким чином самореалізація у підприємницькій діяльності, зокрема у ролі підприємця, не приваблюватиме особистість, що виявила результати у межах цього рівня, адже зовнішні обставини створюватимуть для неї психологічно труднощі та перешкоджатимуть ефективній професійній реалізації.

Рівень реалізації ролей і норм в організації характеризується для особистості професійною діяльністю, що ґрунтується на виконанні обов'язків і норм організації, а самореалізація для неї набуває характеру ідентифікації з групою. Таким чином у сфері підприємницької діяльності роль підприємця буде для неї психологічно складною, тому їй легше буде виконувати доручення, навіть якщо вони відповідальні та об'ємні для виконання.

Показники *рівня сенсожиттєвої і ціннісної реалізації* слугують свідченням найвищого рівня професійної самореалізації, де професійна діяльність відбувається на основі усвідомлених цінностей та сенситивних орієнтацій. Таким чином такі особистості здатні до підприємницької діяльності у ролі підприємця, адже вони здатні проявляти ініціативність, креативний підхід та інноваційне мислення в організації власної діяльності. Результати актуалізації методики доцільно відтворити для унаочнення в такий спосіб:

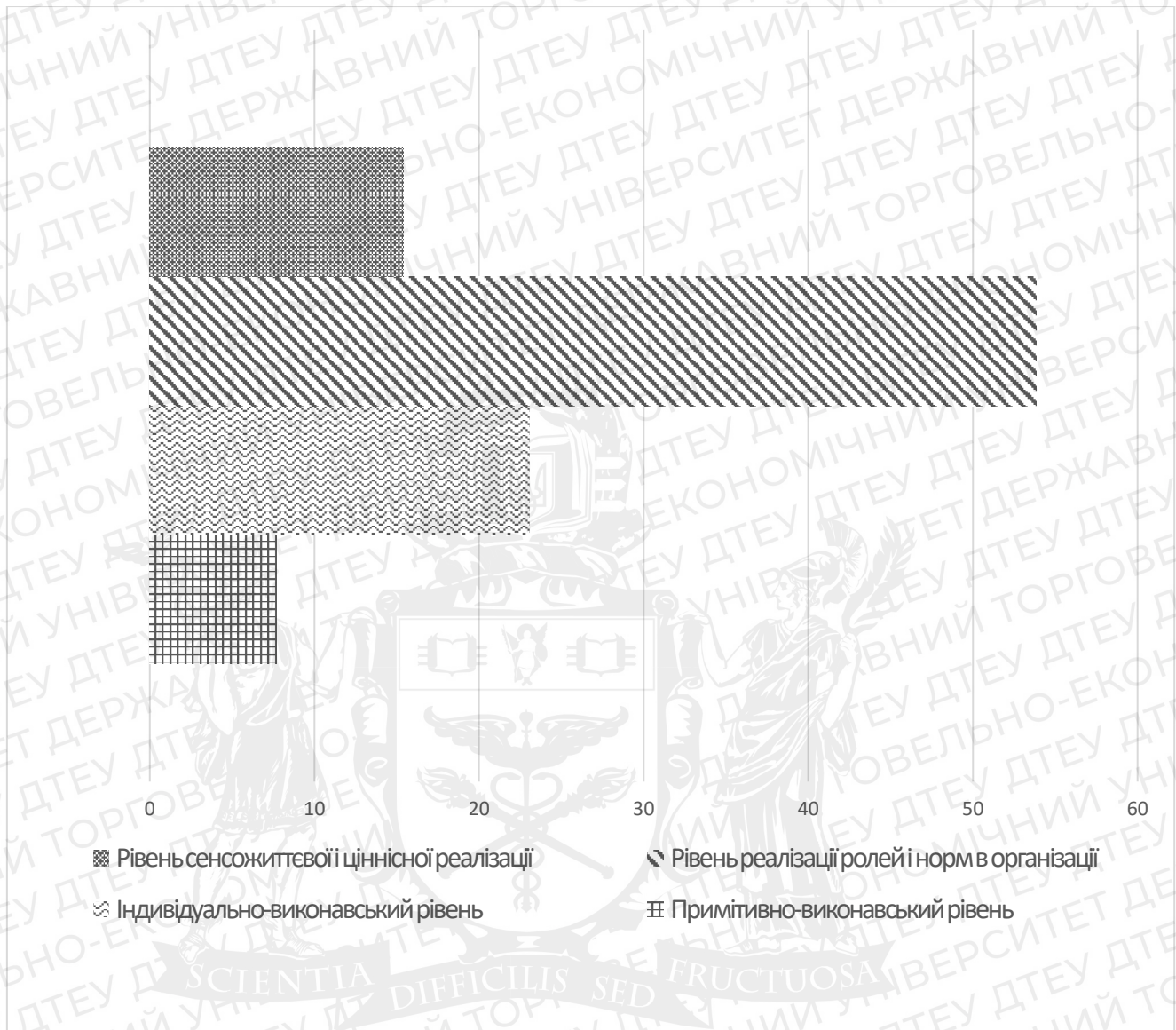

Рис. 3.2. Результати проведення методики «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. А. Гавриловою)

Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим) доцільна при емпіричному вивченні психологічних особливостей самореалізації особистості, зокрема у підприємницькій сфері діяльності. Вона допомогла визначити у респондентів рівень прагнення до саморозвитку, що виступає важливим компонентом підприємницької діяльності, яка відзначається ефективністю організації. У такий спосіб підприємець може самореалізуватись завдяки отриманню нових навичок і знань, які в подальшому принесуть задоволення від професійної діяльності.

Проведена нами методика дозволила сформулювати наступні результати:

- 1) високий рівень притаманний для 38,5% респондентів, що свідчить про активне прагнення та вміння реалізувати потреби особистості в саморозвитку, що сприятиме самореалізації в підприємницькій діяльності;
- 2) показники середнього рівня (50%) свідчать про фактичну відсутність сформованої системи саморозвитку при збереженому прагненні самовдосконалюватись та отримувати нові знання і навички, що створюватиме перешкоди на шляху до успішної самореалізації у підприємницькій діяльності;
- 3) у межах низького рівня репрезентовано 11,5% відповідей респондентів, що дозволяє зробити висновки про перебування особистості в стадії зупиненого саморозвитку або відсутності стійкої мотивації, що унеможливить самореалізацію в підприємницькій сфері діяльності.

Графічно результати виглядають наступним чином:

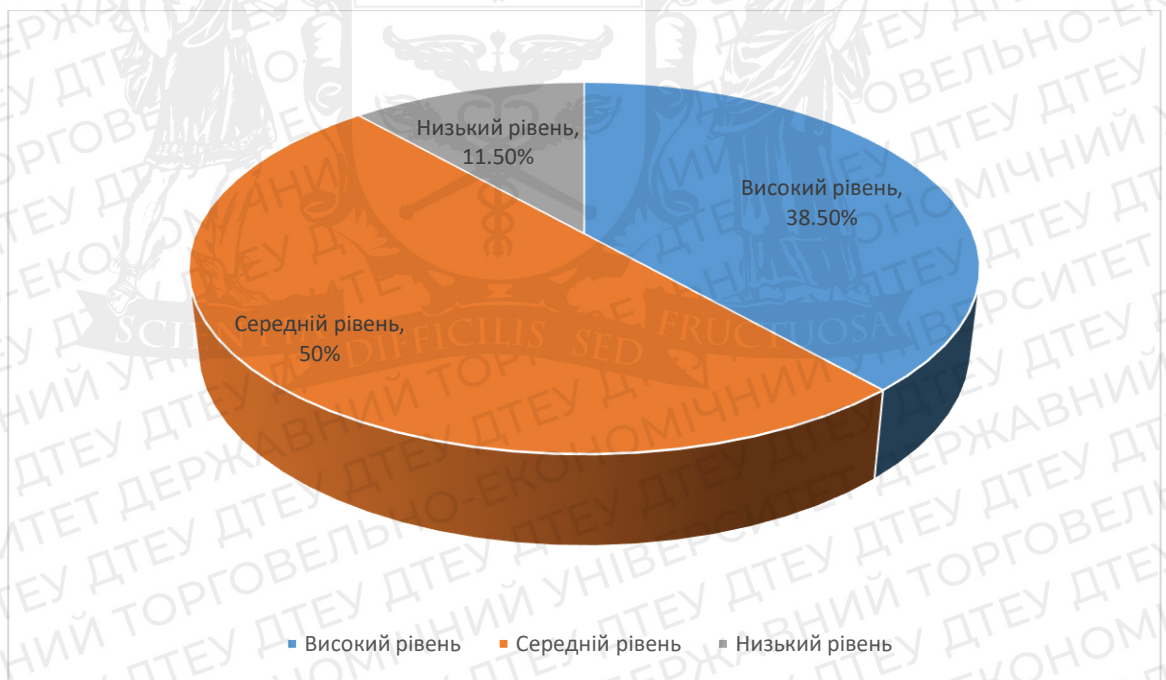

Рис. 3.3. Результати проведення методики «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим)

Проведена у ході емпіричного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності *методика «Ціннісні орієнтації»* (за М. Рокічем) дозволяє встановити ціннісне спрямування особистості та її потенціал до самореалізації саме в цій сфері. Це виступає важливим фактором визначення спрямування діяльності особистості, її

прагнень у житті та професійну активність, оскільки система цінностей визначає саморозвиток, прагнення до вдосконалення, готовності до ризику, вміння проявляти активність та ініціативність, що слугують вагомими компонентами успішної підприємницької діяльності.

Методика передбачає оцінювання респондентом певних цінностей у порядку спадання: від найбільш важливої для нього – до найменш важливої та значимої у житті. Для визначення вагомих цінностей у самореалізації особистості у підприємницькій діяльності ми виокремили ряд тих цінностей із загальної сукупності, які є суттєво важливими та встановили відсоток респондентів, що обрали їх на перше місце для себе. Таким чином ряд виглядає так:

1) *Список А (термінальні цінності):*

- активне, діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя) – 26,92% (6 осіб);
- життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягається життєвим досвідом) – 19,23% (5 осіб);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів) – 15,38% (4 осіб);
- суспільне визнання (пошана оточуючих, колективу, товаришів по роботі) – 11,53% (3 осіб);
- пізнання (можливість розширення власної освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток) – 11,53% (3 осіб);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей) – 15,38% (4 осіб);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення) – 11,53% (3 осіб);
- свобода (самостійність, незалежність у думках і вчинках) – 19,23% (5 осіб);
- упевненість у собі (внутрішня гармонія, вільний вияв внутрішніх протиріч, сумнівів) – 23,07% (6 осіб).

2) *Список Б (інструментальні цінності):*

- акуратність (охайність), уміння впорядковувати речі, порядок у справах – 7,7% (2 осіб);
- вихованість (хороші манери) – 19,23% (5 осіб);
- високі запити (високі вимоги до життя і високі прагнення) – 7,7% (2 осіб);
- життєрадісність (відчуття гумору) – 3,84% (1 особа);
- старанність (дисциплінованість) – 7,69% (2 осіб);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче) – 34,6% (9 осіб);
- неприйняття недоліків у собі й інших – 3,84% (1 особа);
- освіта (широта знань, висока загальна культура) – 23,07% (6 осіб);
- відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати слово) – 38,46% (10 осіб);
- раціоналізм (мати здоровий глузд і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення) – 7,69% (2 осіб);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна) – 23,07% (6 осіб);
- сміливість в обстоюванні власної думки, власних поглядів – 46,15% (12 осіб);
- тверда воля (уміння наполягати на своєму, не відступати перед труднощами) – 53,84% (14 осіб);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки і хиби) – 19,23% (5 осіб);
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички) – 11,53% (3 осіб);
- чесність (правдивість, щирість) – 50% (13 осіб);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі) – 42,3% (11 осіб);
- чуйність (дбайливість) – 7,7% (2 осіб).

Проведення методики «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним) дозволяє дослідити самоактуалізацію

особистості та особливості її прояву, оскільки це має суттєвий зв'язок із самореалізацією особистості, зокрема у підприємницькій діяльності. Для узагальнення результатів у межах вибірки та оптимального варіанту представлення отриманих результатів дослідження ми встановили середнє значення. Це дозволило також здійснити порівняння «ваги» шкал загалом по вибірковій сукупності. У такий спосіб дослідження рівнів самоактуалізації можемо буде репрезентовано наступним чином:

Рис. 3.4. Результати методики «Діагностика самоактуалізації» особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним)

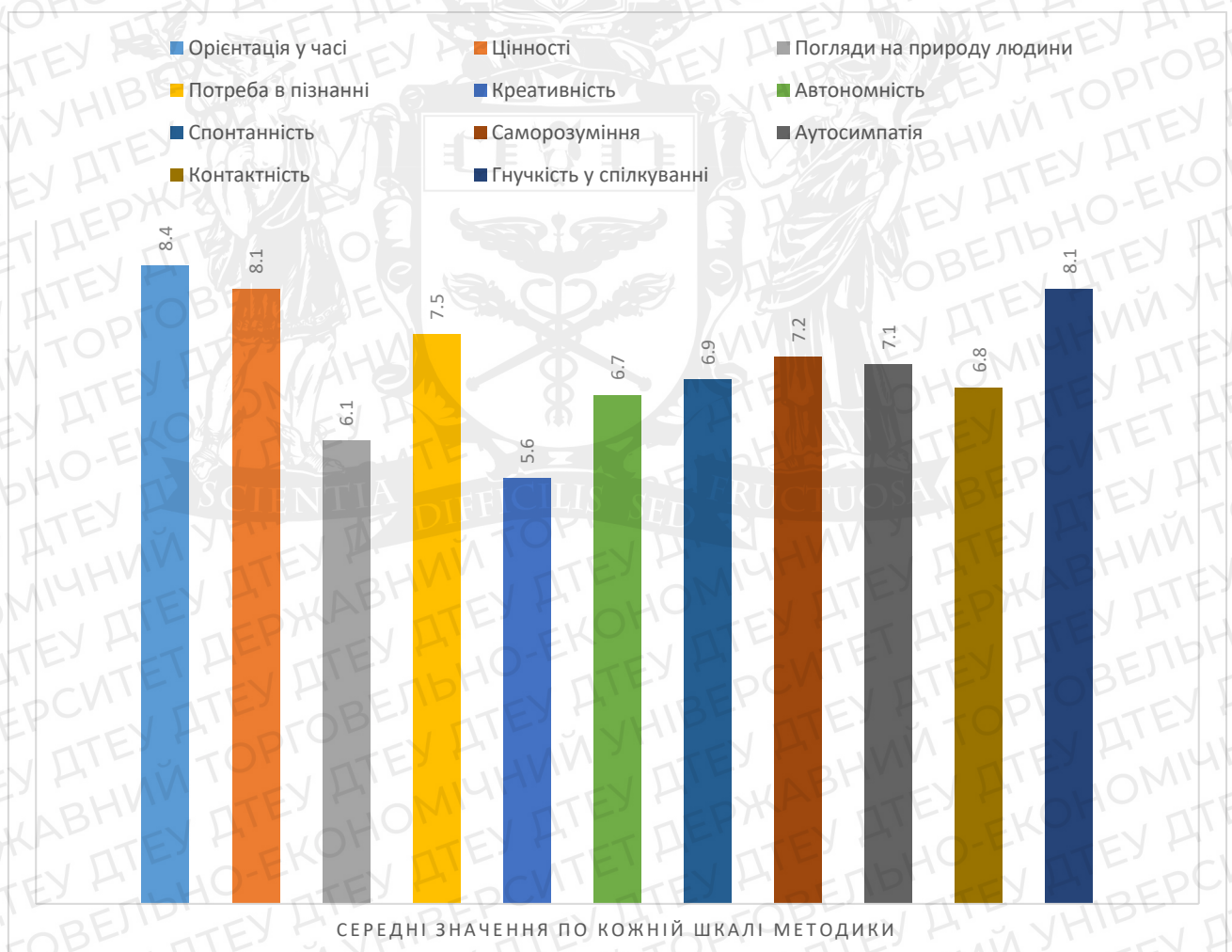

Рис. 3.4. Результати методики «Діагностика самоактуалізації» особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним)

Як бачимо, на гістограмі відтворено середні значення за шкалами по вибірці: найбільшою мірою виражено шкалу «Орієнтація у часі», яка демонструє те, наскільки людина живе актуальними подіями сьогодення, не

відкладає життя «на потім» і не намагається знайти привабливість та спокій у минулому. У такий спосіб високий показник характеризує осмислення особистістю екзистенційної цінності життя «тут і тепер», що здебільшого зумовлене російською агресією в Україні. Водночас низький результат демонструє подекуди невротичну зануреність особистості у минуле та пережиті емоційні стани, завищене прагнення до досягнень, недовірливість та непевненість у собі.

На високому рівні виражено також шкала «Цінності», що свідчить про те, що особистість здатна поділяти цінності зрілої людини: істинність, доброту, красу, довершеність тощо. Це вказує на здатність людини до гармонійності та здорових взаємин.

Окрім цього, на цьому ж рівні спостерігаємо шкалу «Спонтанність» (співвідносна зі свободою, природністю, легкістю тощо), що свідчить про впевненість у собі та довіру до оточення. Самоактуалізація для такої особистості виступає важливим компонентом впорядкованого світосприйняття.

Найменшою мірою виражено шкалу «Креативність», яка виступає неодмінним атрибутом самоактуалізації особистості, творчого ставлення до життя. У такий спосіб можемо узагальнити, що в межах обраної нами вибірки самореалізація особистості не розглядається у площині підприємницької діяльності, зокрема у ролі підприємця.

Здебільшого коливання показників кожної шкали у методиці відбувається у межах 2 балів. Отримані результати свідчать про наявність у вибірці особистостей, які здатні самореалізуватись у сфері підприємницької діяльності, адже мають високі показники самоактуалізації. Варто пам'ятати, що лише за результатами конкретної методики не варто робити узагальнюючих висновків, а потрібно підтверджувати чи спростовувати їх шляхом актуалізації інших методів емпіричного вивчення та встановлення кореляційних зв'язків.

За допомогою побудови графіка двовимірного розсіювання у програмному забезпеченні Statistica 8.0 нам вдалось встановити прямий зв'язок між мотивацією особистості до успіху та рівнем професійної самореалізації. Графічно це виглядає наступним чином:

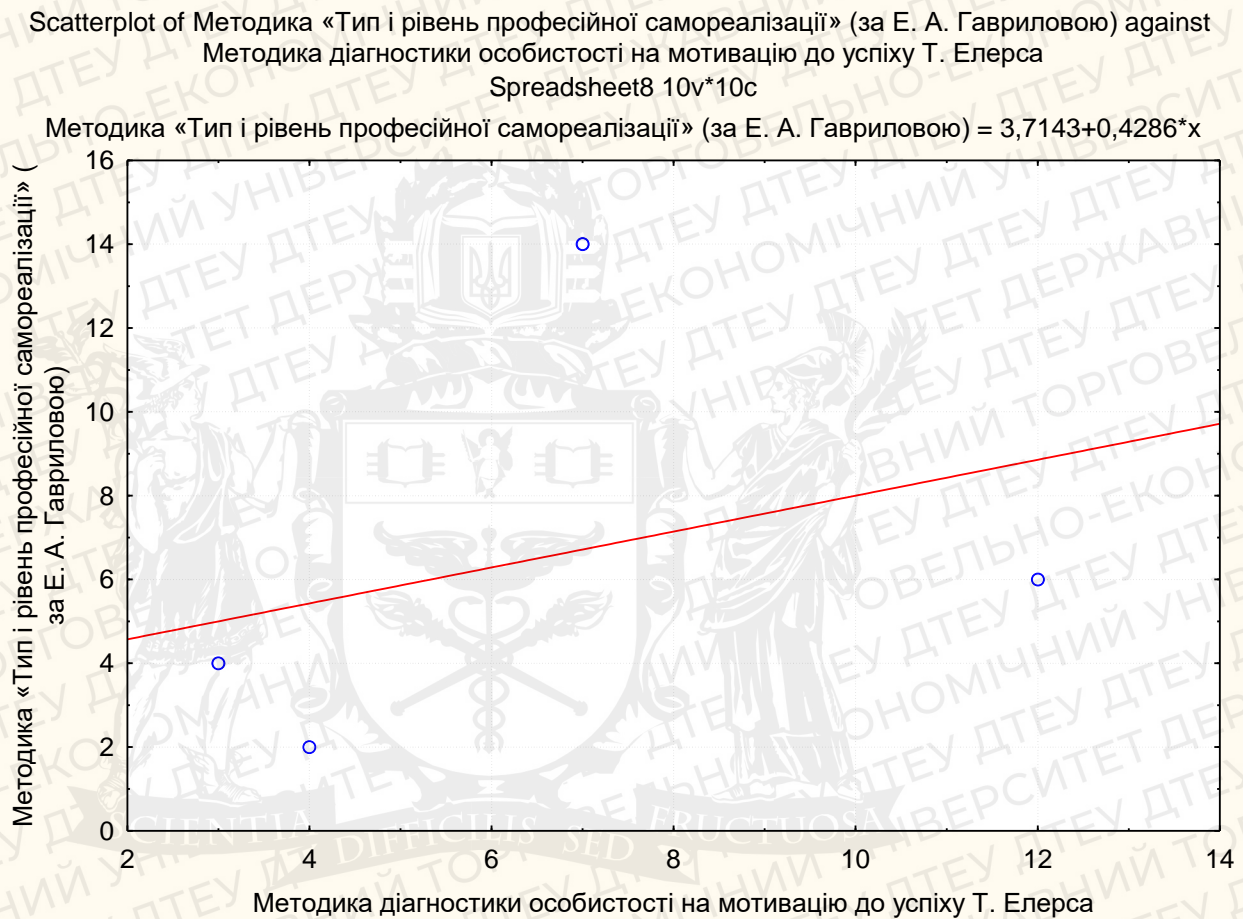

Рис. 3.5. Графік двовимірного розсіювання для встановлення зв'язку між мотивацією особистості до успіху та рівнем професійної самореалізації

Про цей зв'язок свідчить також коефіцієнт Спірмана, який становить 0,6, що підтверджує прямий зв'язок між мотивацією особистості до успіху та рівнем її професійної реалізації, який у свою чергу впливає на самореалізацію у сфері підприємницької діяльності.

Важливо також, що прямий зв'язок простежується при побудові графіка двовимірного розсіювання за методиками «Діагностики особистості на мотивацію до успіху» (Т. Елерса) та «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим):

Scatterplot of Методика "Діагностика реалізації потреби у саморозвитку" against Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса
Spreadsheet8 10v*10c

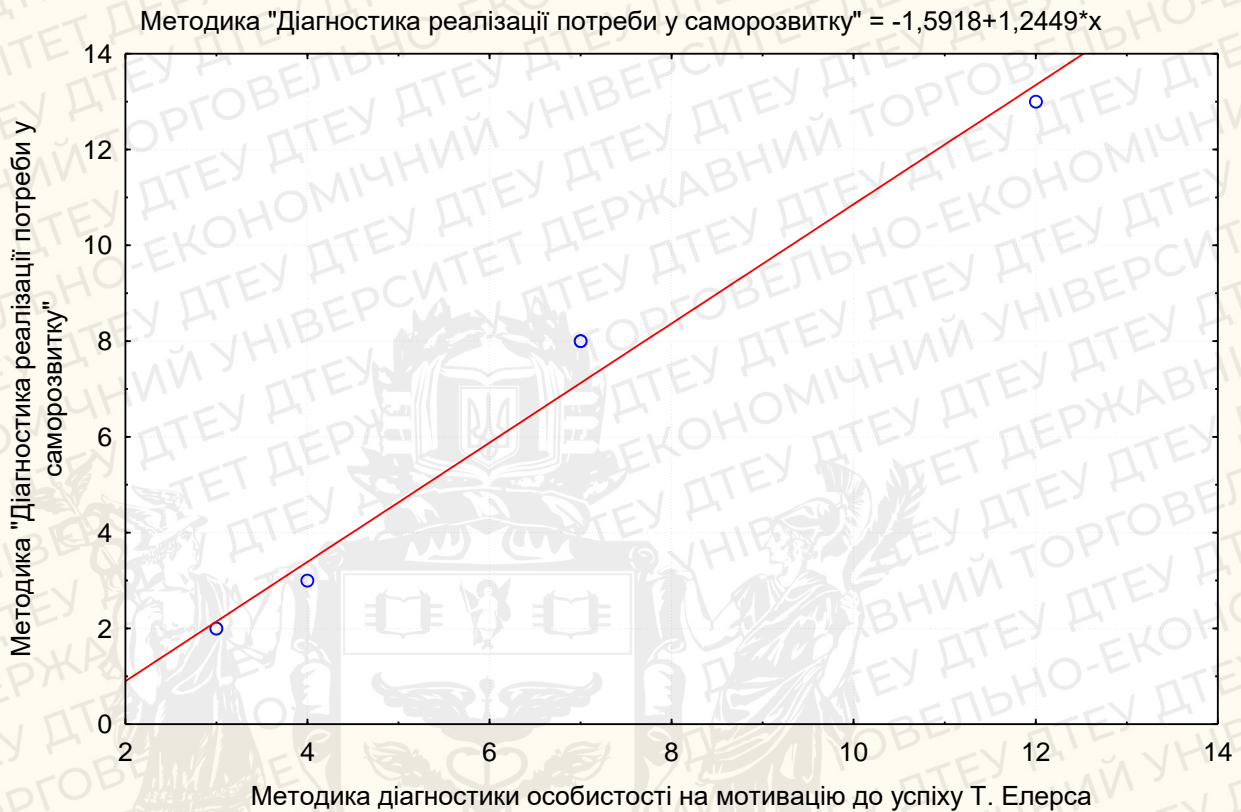

Рис. 3.6. Графік двовимірного розсіювання для встановлення зв'язку між мотивацією особистості до успіху та її реалізацією потреби у саморозвитку

Очевидно, що наявний прямий зв'язок між окресленими явищами, тому можемо стверджувати, що існує зв'язок також між потребою особистості у самореалізації, зокрема у підприємницькій діяльності, та її мотивацією до успіху разом із актуалізацією потреби у саморозвитку.

Отже, у ході емпіричного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості в підприємницькій діяльності можемо зробити наступні висновки:

1. Вагоме значення має мотивація особистості до успіху, оскільки самореалізація передбачає спрямування на успішну діяльність. Респонденти найбільшою мірою проявили середній рівень мотивації досягнення успіху (46,17%), а найменшою – занадто високий (11,53%).

У такий спосіб ця сфера діяльності для тих, в яких за результатами методики виявлено помірковано високий та середній рівні, слугуватиме підвищенням рівня мотивації до успіху.

2. Професійна реалізація – вагомий компонент самореалізації особистості у підприємницькій діяльності, оскільки вона виступає площиною для її професійного розвитку. Респонденти виявили такі результати за рівнями: найбільш виражений – рівень реалізації ролей і норм в організації, найменш – примітивно-виконавський рівень. Отримані дані свідчать, що респонденти нашої вибірки більшою мірою володіють рефлексією та здатністю проявляти в достатній мірі ініціативність, проте не на такому рівні, щоб самореалізовуватись у підприємницькій діяльності.

3. Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим) допомогла визначити у респондентів рівень прагнення до саморозвитку, який виражений у таких показниках: високий рівень – 38,5%, середній – 50%, а низький – 11,5%. У такий спосіб сформована нами вибірка характеризується переважанням середнього рівня прагнення до саморозвитку та втілення цієї потреби на практиці. У самореалізації в підприємницькій сфері діяльності потреба особистості у саморозвитку слугує визначальним фактором, оскільки дає змогу визначати оптимальні напрямки діяльності особистості.

4. Встановити ціннісне спрямування особистості та її потенціал до самореалізації в підприємницькій діяльності дозволяє також методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем). За результатами її проведення ми встановили ієрархію цінностей для респондентів нашої вибірки, що слугують визначальними для окресленої проблеми емпіричного дослідження. У такий спосіб ми виявили найбільш важливі цінності серед термінальних (активне, діяльне життя, життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягається життєвим досвідом), свобода (самостійність, незалежність у думках і вчинках), упевненість у собі), та водночас серед інструментальних (вихованість, незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче),

відповідальність, самоконтроль, сміливість в обстоюванні власної думки, власних поглядів, чесність, ефективність у справах).

5. Проведення методики «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним) дала змогу дослідити самоактуалізацію особистості та особливості її прояву, оскільки це має суттєвий зв'язок із самореалізацією особистості, зокрема у підприємницькій діяльності. Найбільшою мірою виражена шкала «Орієнтація у часі», яка демонструє те, наскільки людина живе актуальними подіями сьогодення, не відкладає життя «на потім» і не намагається знайти привабливість та спокій у минулому. Найменшою мірою виражено шкалу «Креативність», яка виступає неодмінним атрибутом самоактуалізації особистості, творчого ставлення до життя. У такий спосіб можемо узагальнити, що в межах обраної нами вибірки самореалізація особистості не розглядається у площині підприємницької діяльності, зокрема у ролі підприємця.

3.2. Практичні рекомендації для успішної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності.

Емпіричне дослідження самореалізації особистості в підприємницькій сфері діяльності за допомогою окресленого нами методичного комплексу дало змогу з'ясувати важливі компоненти та психологічні особливості. При цьому у межах вибірки ми встановили, що прагнення до самореалізації у підприємницькій діяльності може бути наявне, проте воно потребує структурування та сформованої системи. Для цього доцільно укласти практичні рекомендації для успішної самореалізації, що сприятимуть удосконаленню навичок особистості у цій галузі, оскільки не існує відповідної системи, яка передбачала б не лише формування відповідних знань у навчальних закладах, а й загалом підприємницької компетентності. Шеліган О. Н. з цього приводу зазначає: «У наш час ні підготовка до підприємницької діяльності, крім закладів освіти, в яких спеціально готують

майбутніх підприємців, ні формування компетентності у підприємницькій діяльності не ведеться в належних масштабах і на належному рівні» [55, с. 86].

Доцільно використовувати особистості, що прагне самореалізуватись у підприємницькій діяльності, психодіагностичний інструментарій, який сприятиме встановленню цілей у цій сфері, підвищенню мотивації та навичок самоаналізу. Сюди належить: Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; Методика «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. А. Гавриловою); Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Г. Мараловим); Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем); Методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним).

Призначення рекомендацій полягає у тому, що їх доцільно використовувати підприємцям, зокрема початківцям, які прагнуть не лише отримувати від підприємницької діяльності фінансову вигоду, а й розвиватись як особистість та в такий спосіб самореалізовуватись. Відповідно мета сформованих практичних рекомендацій полягає у сприянні самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності.

Окреслена мета дозволяє виокремити завдання укладених практичних рекомендацій:

- 1) підвищувати рівень мотивації особистості до самореалізації у підприємницькій діяльності;
- 2) розвиток навичок управління, стресостійкості, комунікативних навичок, самоконтролю, самодисципліни для успішної самореалізації особистості у цій сфері діяльності;
- 3) обізнаність у сфері підприємницької діяльності, якою безпосередньо займається підприємець;
- 4) розвиток креативного мислення та інноваційного підходу;
- 5) самореалізовуватись у підприємницькій діяльності, зберігаючи психологічний комфорт та психологічне здоров'я.

Мотивована самореалізація особистості у сфері підприємницької діяльності посідає вагоме місце у загальних системі разом із мотивами ініціативи й активності, самоповаги, комерційного успіху, ініціативності й активності тощо [50, с. 43]. При цьому важливо осмислювати свої потреби та цінності, мрії та цілі у підприємницькій діяльності. Для цього доцільно займатись саморефлексією, аналізувати свої сильні та слабкі сторони, визначати особистісні цілі.

Важливою практичною рекомендацією буде розвиток навичок управління. Варто розвивати свої навички планування часу як окремого важливого ресурсу, оскільки тайм-менеджмент – важлива запорука розвитку навичок ефективного управління, що дозволить успішно організувати власну підприємницьку діяльність. Для цього доцільно вести чітке планування важливих подій (в електронному чи паперовому варіантах), виокремлювати резервний час, який можна використати на незаплановані події чи додаткові організаційні заходи.

Доцільно також розвивати навички керування стресом, адже приймати рішення та розв'язувати проблеми часто доводиться у стресових ситуаціях, коли постає необхідність у додатковому зосередженні уваги. Розвиток навичок ефективного управління допоможе вам краще організувати свою підприємницьку діяльність, адже почасти підприємницька діяльність визначається нестабільністю, зокрема у психологічному плані.

Важливою практичною рекомендацією буде підтримка високого рівня мотивації. Для цього варто сформувати особисту внутрішню мотивацію, яка буде підтримувати вас у складних моментах, адже у кожного вона своя та визначена конкретними умовами. Як показує здійснене нами емпіричне дослідження, мотивація особистості до успіху – вагома запорука успішної реалізації в окремій сфері діяльності. Для цього визначте власні цілі, знайдіть сенс у своєму напрямку підприємницької діяльності роботі та відстоюйте свої особисті пріоритети.

Розвиток комунікативних навичок – важлива практична рекомендація для успішної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності, оскільки ефективно організоване спілкування зі своїми співробітниками, клієнтами та партнерами допоможе вам формувати плідні взаємини та досягти спільних цілей. Можемо стверджувати, що загалом навчання і розвиток – шлях до успішної самореалізації, оскільки засвоєння нових знань і навичок тільки підвищуватиме професійну компетентність, зокрема у підприємницькій діяльності. Тому варто «інвестувати» у свій особистісний розвиток, постійно прагнути до набуття нових знань та навичок. У сучасних умовах актуальним буде навчання онлайн, оскільки це спрощує доступ та дозволяє економити часові ресурси, що є цінними для успішної підприємницької діяльності.

Важливою буде також обізнаність у сфері підприємницької діяльності, якою безпосередньо займається підприємець, адже це сприятиме формуванню в нього упевненості в усіх процесах та водночас простить підбір необхідних кадрів, які працюватимуть у цій галузі. У такий спосіб самореалізація набуватиме чітко окресленого спрямування з конкретно визначеними алгоритмами досягнення успіху.

Для успішної самореалізації особистості у підприємницькій діяльності доцільно також розвивати навички самоконтролю та самодисциплінування, оскільки сформована система регулярних практик дозволить оптимізувати власну діяльність та досягати професійного успіху. Цього можна досягнути тільки безпосередньо у практичній діяльності, коли в конкретних умовах особистість формуватиме власні алгоритми, які дозволять в подальшому уникати проблем зі самоконтролем та дисципліною. Варто при цьому пам'ятати, що у кожного встановлені методи будуть своїми, тобто дієвими для конкретної особистості в конкретних умовах.

Важливо у цьому контексті також вчитись долати труднощі чи справлятися із невдачами, які в будь-якому випадку виникатимуть у підприємницькій діяльності, адже надмірна увага до труднощів ускладнюватиме процес успішної самореалізації особистості у цій сфері.

Для успішної самореалізації в підприємницькій діяльності варто знайти спільноту або мережу підтримки, де особистість зможе розраховувати на поради, обмінюватися досвідом та знаходити мотивацію для самореалізації разом із іншими підприємцями. Це сприятиме формуванню креативного мислення та інноваційного підходу, що в сучасних умовах дозволить успішно досягати цілей діяльності. У такий спосіб обмін досвідом та ідеями дозволить генерувати власні нові підходи, покращувати систему управління, удосконалювати підходи в керуванні персоналом тощо.

Самореалізація особистості у сучасних умовах в підприємницькій сфері діяльності полягає також в умінні зберігати психологічний комфорт та психологічне здоров'я. Оскільки ця сфера діяльності не передбачає часового обмеження, адже можуть виникати ситуації, що потребують залучення в будь-який час, доцільно розмежовувати її з іншими сферами життя. У такий спосіб варто планувати виокремлення часу на інші види діяльності, особисте життя, відпочинок та відновлення ресурсів. Для активних особистостей це може формувати окрему проблему, адже вони звикли до постійної роботи, проте як показують результати нашого дослідження, відновлення сил слугує основою для подальшого розвитку та вдосконалення у сфері підприємницької діяльності та відповідно самореалізації.

Отже, можемо узагальнити, що практичні рекомендації для успішної самореалізації в підприємницькій діяльності зведені до наступних порад: розвиток тайм-менеджменту та навичок керування стресом, підтримка високого рівня мотивації з конкретним цілепокладанням, розвиток та удосконалення комунікативних навичок, обізнаність у сфері підприємницької діяльності, якою безпосередньо займається підприємець, розвиток підприємницької компетентності завдяки засвоєнню нових знань та умінь, удосконалення навичок самоконтролю та самодисциплінування, креативне мислення та інноваційний підхід, збереження рівноваги між цією сферою діяльності та іншими сферами життя.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі здійснено безпосередній аналіз окреслених нами методик у межах вибірки. Для цього ми провели аналіз отриманих даних, згрупували їх, виявили відсоткове співвідношення та узагальнили у графічній формі (діаграми, графіки). Окрім цього, нами виявлено кореляційні зв'язки (за допомогою коефіцієнта Пірсона) між явищами, що слугують основою для вивчення самореалізації особистості у підприємницькій діяльності. Також ми побудували графіки двовимірного розсіювання з метою наочного простеження закономірностей прояву прямих зв'язків.

Проаналізувавши отримані у ході емпіричного дослідження дані, ми мали змогу сформулювати ряд практичних рекомендацій, які сприятимуть успішній самореалізації особистості у підприємницькій діяльності. Вони можуть стати корисними як підприємцям-початківцям, так і досвідченим підприємцям, у яких виникли труднощі у самореалізації.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості в підприємницькій діяльності дає змогу зробити наступні висновки:

1. Самореалізація особистості у науковій літературі розглядається як одна з основних потреб людини, яка може задовольнятися через різноманітні види діяльності. Вона виступає актуальною проблемою, що потребує дослідження, оскільки в частині наукових досліджень це поняття вивчається лише в окремих аспектах становлення особистості, в інших – як стиль життя чи компонент професійної реалізації. У сучасній психології самореалізацію розглядають як природну загальну якість будь-якої особистості, що виникає під певним механізмом мотивації. Підприємницька діяльність, в свою чергу, дозволяє особистості реалізуватись в економічній сфері завдяки специфічній системній якості особистості – особистісній суб'єктності та водночас здатності до самодетермінації. Підприємницька діяльність визначається мотивацією особистості до успішної діяльності та досягненням матеріального успіху. Психологічні дослідження закономірностей здійснення особистістю підприємницької діяльності у сучасному науковому просторі характеризуються інтегративним підходом, тому доречно поєднано як особистісний, так і міжособистісний параметри підприємництва. Поняття самореалізації в контексті підприємництва відображає процес розвитку та розкриття потенціалу особистості, що займається підприємницькою діяльністю. Це поняття виходить за межі простого досягнення успіху або доходу в бізнесі, оскільки включає в себе глибоке особистісне задоволення від власної роботи і досягнень. Відповідно самореалізація передбачає такі напрямки діяльності: визначення особистих цілей, розвиток професійної компетентності, креативний та інноваційний підхід, розвиток лідерських якостей, потреба у самовдосконаленні, формування високого рівня мотивації до успішної діяльності тощо.

2. У вивченні психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій діяльності важливим виступає емпіричне дослідження, що ґрунтується на методичному комплексі. Для цього ми сформували сукупність методик, які дозволяють проаналізувати окреслену проблему: Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса; Методика «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. Гавриловою); Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Мараловим); Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем); Методика «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. Лазукіним).

У кожній із зазначених методик є свої особливості проведення, обрахунки результатів та загальне значення у діагностиці психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності. Окрему увагу слід приділити вибірці респондентів (група досліджуваних була сформована на базі ТОВ «ФОКС АРТ»: 26 працівників віком від 20 до 40 років). Обов'язковою умовою проведення опитування було надання чітких вказівок виконання та попереднього з'ясування незрозумілих моментів.

3. Емпіричне дослідження дало змогу за допомогою різних методик сформувати відповідні висновки щодо психологічних особливостей самореалізації особистості у підприємницькій сфері діяльності. За результатами «Методики діагностики особистості на мотивацію до успіху» Т. Елерса мотивація до успіху найбільшою мірою виражена на середньому рівні (46,17%, тобто 12 осіб), що свідчить про достатній рівень сформованості усіх компонентів мотивації. Особистість, що отримала відповідні результати, є зазвичай активною й ініціативною. Вона свідомо прагне засвоювати знання й навички, уміє працювати організовано й докладає зусилля з метою досягнення поставленої мети. Проте варто детально працювати над підсиленням мотивації та пошуку оптимальних методів стимулювання до успіху.

Методика «Тип і рівень професійної самореалізації» (за Е. Гавриловою) дозволила визначити, що у межах вибірки особистості прийняття ефективних

рішень у процесі самореалізації у професійній галузі діяльності виражені найбільшою мірою на рівні реалізації ролей і норм в організації (53,85%). Це дозволяє зробити висновки, що така особистість ефективно виконуватиме покладені на неї обов'язки, проте не проявлятиме ініціативності. Водночас показники рівня сенсожиттєвої і ціннісної реалізації (4 особи, тобто 15,38%) дають змогу стверджувати про усвідомлену професійну діяльність, тому така особистість здатна більшою мірою до самореалізації у підприємницькій діяльності.

Результати проведення методики «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за В. Мараловим) свідчить про переважання у межах вибірки показників середнього рівня (50%): потребу у формуванні системи саморозвитку при збереженому прагненні самовдосконалюватись та отримувати нові знання і навички. Активне прагнення та вміння реалізувати потреби особистості в саморозвитку, що сприятиме самореалізації в підприємницькій діяльності, виражені у 38,5% респондентів, тобто на високому рівні.

Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем) дозволяє встановити ціннісне спрямування особистості та її потенціал до самореалізації саме в підприємницькій діяльності. За результатами її проведення ми встановили ієрархію цінностей для респондентів нашої вибірки, що слугують визначальними для окресленої проблеми емпіричного дослідження. У такий спосіб ми виявили найбільш важливі цінності серед термінальних (активне, діяльне життя, життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягається життєвим досвідом), свобода (самостійність, незалежність у думках і вчинках), упевненість у собі), та водночас серед інструментальних (вихованість, незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче), відповідальність, самоконтроль, сміливість в обстоюванні власної думки, власних поглядів, чесність, ефективність у справах).

Проведення методики «Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. Лазукіним) дозволяє дослідити самоактуалізацію

особистості та особливості її прояву, оскільки це має суттєвий зв'язок із самореалізацією особистості, зокрема у підприємницькій діяльності. Найбільшою мірою виражено шкалу «Орієнтація у часі», яка демонструє те, наскільки людина живе актуальними подіями сьогодення, не відкладає життя «на потім» і не намагається знайти привабливість та спокій у минулому. На високому рівні виражено також шкала «Цінності», що свідчить про те, що особистість здатна поділяти цінності зрілої людини: істинність, доброту, красу, довершеність тощо. Найменшою мірою виражено шкалу «Креативність», яка виступає неодмінним атрибутом самоактуалізації особистості, творчого ставлення до життя. У такий спосіб можемо узагальнити, що в межах обраної нами вибірки самореалізація особистості не розглядається у площині підприємницької діяльності, зокрема у ролі підприємця.

Окрім цього, ми визначали кореляційні зв'язки між окремими показниками методик (за допомогою побудови графіка двовимірного розсіювання, коефіцієнта Спірмана). У такий спосіб ми встановили прямий зв'язок (0,6) між мотивацією особистості до успіху та рівнем професійної самореалізації. Також визначено зв'язок також між потребою особистості у самореалізації, зокрема у підприємницькій діяльності, та її мотивацією до успіху разом із актуалізацією потреби у саморозвитку.

4. Емпіричне дослідження самореалізації особистості в підприємницькій сфері діяльності за допомогою окресленого нами методичного комплексу дало змогу укласти практичні рекомендації для успішної самореалізації, що сприятимуть удосконаленню навичок особистості у цій галузі, оскільки не існує відповідної системи, яка передбачала б не лише формування відповідних знань у навчальних закладах, а й загалом підприємницької компетентності.

Можемо узагальнити, що практичні рекомендації для успішної самореалізації в підприємницькій діяльності зведені до наступних порад: розвиток тайм-менеджменту та навичок керування стресом, підтримка

високого рівня мотивації з конкретним цілепокладанням, розвиток та удосконалення комунікативних навичок, обізнаність у сфері підприємницької діяльності, якою безпосередньо займається підприємець, розвиток підприємницької компетентності завдяки засвоєнню нових знань та умінь, удосконалення навичок самоконтролю та самодисциплінування, креативне мислення та інноваційний підхід, збереження рівноваги між цією сферою діяльності та іншими сферами життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Англомовні джерела:

1. Cooper D. Seizing opportunities: The moderating role of managerial characteristics on the relationship between opportunity-seeking and innovation efficacy in small business / D. Cooper, W. Peake, W. Watson // *Journal of Small Business Management*. – 2016. – No 54. – P. 1038–1058.
2. Lantukh I. V. Psychological characteristics of training of enterprises to special activity and development of professional reliability / I. V. Lantukh // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: зб. наук. праць. Серія «Психологія»*. – Харків: Вид-во ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. – Вип. 65. – С. 60–64.
3. The Oxford English Dictionary. Second Edition / Prepared by J. A. Simpson and S. C. Wein. – Vol. XIV. – Oxford, 1989. – P. 921.

Україномовні джерела:

4. Абдуллаєва І. Б. Психологічні особливості підприємницької діяльності сфери торгівлі: зарубіжний досвід досліджень / І. Б. Абдуллаєва // *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія* : зб. наук. праць за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. К. : Вид-во «А.С.К.», 2010. – Т. 1. Ч. 27. – С. 13–20.
5. Артемова О. І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dovira-1558.narod.ru/prof.html>
6. Барановська Л. В. Теоретичний аспект дослідження проблеми професійної самореалізації особистості / Л. В. Барановська // *Проблеми освіти*. – 2015. – №84. – С. 49-53.

7. Білоус-Сергєєва С. О. Формування підприємницької культури / С. О. Білоус-Сергєєва // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2019. – Вип. 32. – С. 121-125.
8. Брагіна О. С. Соціально-психологічні особливості підприємництва / О. С. Брагіна, Н. І. Діма // Тези доповідей 54 наукової конференції дослідників ОНПУ-магістрантів «Сучасні інформаційні технології та телекомунікаційні мережі. – Одеса, 2019. – Вип. 54. – С. 8–13.
9. Булавина О. А. Особистісний потенціал підприємницької діяльності: формування економічного мислення та комерційного інтелекту в умовах навчальної дисципліни «Психологія підприємницької діяльності» / О. А. Булавина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НаУОА. – 2020. – № 11. – С. 107–114.
10. Ветрова Н. В. Специфіка мотиваційної спрямованості особистості студентського віку на підприємницьку діяльність / Н. В. Ветрова // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія». – 2019. – Вип. 64. – С. 97-109.
11. Від бізнес-ідеї – до підприємницького успіху: Метод. рекомендації. / Автори-упоряд.: Гриценко І. А., Байдулін В. Б., Савченко М. О. Житомир: «Полісся», 2021. – 116 с.
12. Гарасимів Т. З. Самореалізація як соціальний розвиток особистості / Т. З. Гарасимів, Б. І. Базарник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2016. – № 837. – С. 218-223.
13. Гомонюк В. О. Самоактуалізація та самореалізація особистості: сучасні наукові уявлення / В.О. Гомонюк // Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Europejska nauka XXI powieka – 2013». – Volume 22: Psychologia i socjologia. Politologija. – Przemisl: Nauka i studia, 2013. – S. 21–26.
14. Гончар М. Ф. Науково-методичний підхід з розвитку соціально-психологічних інструментів формування та використання систем стрес-

менеджменту на підприємствах / М. Ф. Гончар // Економіка. Фінанси. Право. – 2018. – № 2. – С. 4-9.

15. Гребінчук О. М. Мотиваційні засади підприємницької діяльності / О. М. Гребінчук // Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 11 квітня 2018 року, м. Кропивницький. – Кропивницький: – Ексклюзив-Систем, 2018. – С. 207-209.

16. Гусева О. Ю. Психологія підприємництва та бізнесу: навчальний посібник / О. Ю. Гусева, С. В. Легомінова, О. В. Воскобоева, О. С. Ромащенко, Т. Б. Хлевицька. – Київ: Державний університет телекомунікацій, 2019. – 257 с.

17. Данилюк І. В. Психологічні особливості самоактуалізації особистості / І. В. Данилюк, Н. І. Буркало // Psychological journal. – 2012. – № 2. Т. 6. – С. 183-192.

18. Зорій Я. Підприємництво в галузі фізичної культури і спорту як перспектива самореалізації фахівця / Я. Зорій, А. Молдован // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал / МОН України, Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка ; [редкол.: А. А. Сбруєва, М. А. Бойченко, О. А. Біда та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. – № 5 (109). – С. 121–135.

19. Іващенко А. В. Модифікація методики «Тип і рівень професійної самореалізації», розробленої О. Гавриловою / А. В. Іващенко // Науковий вісник ХДУ. Серія: Психологічні науки. – 2020. – №2. – С. 126-132.

20. Капліна А. І. Молодіжне підприємництво: проблеми та шляхи їх вирішення / А. І. Капліна // Ефективна економіка: електронне наукове фахове видання. – 2020. – №11. – С. 19-26.

21. Карамушка Л. М. Мотивація підприємницької діяльності / Л. М. Карамушка, Н. Ю. Худякова. – Київ-Львів : Сполом, 2011. – 208 с.

22. Карамушка Л. М. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія / Л. М. Карамушка, Г. В. Гнускіна. Київ : Логос, 2018. – 198 с.
23. Коваленко О. Г. Способи самореалізації особистості у віці пізньої дорослості / О. Г. Коваленко // Теорія і практика сучасної психології. – 2020. – № 1. Т. 2. – С. 63-67.
24. Козобродова Д. Самореалізація особистості: психосинергетичний підхід / Д. Козобродова // Scientific Collection «Interconf» : Scientific goals and purposes in XXI century (January 19-20, 2022). – 2022. – Вип. 95. – С. 291-298.
25. Космина А. Соціокультурні засади самореалізації особистості у професійній діяльності / А. Космина // Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 4-5 листопада 2022 р.) в 2 т. – Тернопіль : ЗУНУ, 2022. – Т.1. – С. 48-51.
26. Кулаковський Т. Ю. Підприємницькі наміри як передумова підприємницької діяльності / Т. Ю. Кулаковський, О. Г. Кулаковська // Наука і освіта. – 2016. – №5. – С. 194–200.
27. Куліш В. І. Професійна самореалізація особистості як психологічна проблема / В. І. Куліш // Проблеми сучасної психології. – 2009. – №5. – С. 235-245.
28. Куценко-Лада Т. В. Психологічні механізми генези ментального досвіду в системі самодетермінації особистості / Т. В. Куценко-Лада // Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі : монографія; за ред. С. Д. Максименка. – Кіровоград : Імекс-ЛТД. – 2013. – С. 69–111.
29. Лазорко О. В. Задоволеність працею як особистісний ресурс професійної безпеки фахівців стресогенних професій / О. В. Лазорко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2. Том 1. – С. 41–47.

30. Лантух І. В. Психологічні аспекти та характеристики ризику особистості в підприємницькій діяльності / І. В. Лантух // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2018. – Вип. 3. Т. 1. – С. 73–78.
31. Лугова В. М. Соціально-психологічний аспект мотивації підприємницької діяльності / В. М. Лугова, О. А. Єрмоленко // Problems of Economy. – 2017. – №4. – С. 296–301.
32. Максименко С. Д. Психологія особистості: підручн. для студ. вищ. навч. закл. / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча – К. : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
33. Махмудов Х. З. Класифікація мотивів залучення до підприємницької діяльності / Х. З. Махмудов, І. В. Чепур // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи». – Одеса, 2022. – С. 456-458.
34. Москаленко В. В. Підприємливість як творчість / В. В. Москаленко, Т. І. Сила // Актуальні проблеми психології. – 2018. – Том 1, Вип. 48. – С. 38–45.
35. Музика О. Л. Самооцінка і розвиток творчих здібностей: навчальний посібник / О. Л. Музика, І. С. Загурська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 144 с.
36. Ніколаєнко В. Соціальна роль підприємницької діяльності: історико-соціологічний вимір / В. Ніколаєнко // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2020. – Вип. 45. – С. 28-35.
37. Нуралієва Л. Самореалізація в процесі становлення особистості. Мотивація успіху та відбиток невдач / Л. Нуралієва, Л. Сиволоцька, О. Наливайко // Освітологічний дискурс. – 2022. – №3-4(38-39). – С. 57–75.
38. Овдієнко І. М. Соціально-психологічні чинники суб'єктивного благополуччя особистості / І. М. Овдієнко // Всеукраїнський науково-

практичний журнал «Директор школи, ліцею, гімназії». Спеціальний тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – №2. Кн. 2. Том I (24). – К.: Гнозис, 2019. – С. 73-80.

39. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва / Ю. Ф. Пачовський. – Київ : Каравела, 2006. – 408 с.

40. Пінська О. Л. Психологічні аспекти самореалізації особистості / О. Л. Пінська // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – 2022. – № 2 (24). – С. 107-200.

41. Полив'яна О. Психологічні аспекти самореалізації особистості / О. Полив'яна // Дидаскал : часопис : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 17–18 листопада 2020 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2021. – № 21. – С. 90-94.

42. Про підприємництво: Закон України від 27.03.1991 № 698-ХІІ / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 14. – С. 168. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text>

43. Проданова Л. В. Дослідження мотиваційного механізму підприємницької діяльності як умови ефективного інкубування бізнесу в національній економіці / Л. В. Проданова, О. В. Котляревський. // Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ». – 2017. – №1. – с. 96–103.

44. Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 566 с.

45. Психологія праці у звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, С. М. Миронець та ін. – Київ : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2015. – 651 с.

46. Радул В. Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості / В. Радул // Рідна школа: науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 3. – С. 15–20.

47. Роган О. С. Профориєнтація як форма самореалізації особистості / О. С. Роган // The VII Snternational Scientific and Practical Conference «Innovative trends in science, practice and education». – 2022. – С. 344-346.
48. Садова М. А. Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості / М. А. Садова // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2009. – Т. 14. №17. – С. 102-111.
49. Санніков О. І. Професія та хобі як форми професійної самореалізації особистості / О. І. Санніков, О. І. Зелененька // Актуальні проблеми психології особистості : теорія, досвіт, практика : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 квітня 2022 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова; ПНПУ імені К. Д. Ушинського, каф. загальної та диференціальної психології соціально-гуманітарного факультету. – Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2022. – С. 79-93.
50. Сердюк О. А. Психологічні чинники ефективної підприємницької діяльності особистості / О. А. Сердюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2022. – Вип. 2. – С. 41-47.
51. Стойков І. Самореалізація особистості (гештальт-терапевтичний напрям) / І. Стойков // Персонал: науковий. – Київ, 2011. – №3. – С. 74–82.
52. Фоменко К. Опитувальник мотиваційних орієнтацій підприємницької діяльності / К. Фоменко // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. – 2020. – Вип. 62. – С. 276-292.
53. Харченко В. Є. Теоретичний аналіз підходів щодо визначення поняття «самореалізація особистості» у психологічній літературі / В. Є. Харченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». 2014. – Вип. 30. – С. 123-127.
54. Хоріна О. І. Особливості ситуаційних та середовищних чинників соціальної ситуації підприємницької діяльності / О. І. Хоріна // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редакційна рада: М. М. Слюсаревський

(голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.] – К. : Міленіум, 2014. – Вип. 34 (37). – С. 90–104.

55. Шеліган О. Н. Підприємницька компетентність у наукових рецепціях вчених / О. Н. Шеліган // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. – 2019. – № 31. – С. 86-90.

56. Шмиріна А. І. Психологічні особливості підприємницької діяльності / А. І. Шмиріна, М. Є. Бондарчук // Тези доповідей 55-ої наукової конференції молодих дослідників ОНПУ/ магістрантів «Сучасні інформаційні технології та телекомунікаційні мережі» «Матеріалознавство». – 2020. – Вип. 55. – С. 44-47.

57. Яновська С. Г. Психологічна структура підприємницької активності в малому бізнесі: дис. ... канд. психол. наук / С. Г. Яновська. – Харків, 2019. – 211 с.

58. Яновська С. Г. Соціально-економічні та психологічні ознаки підприємництва / С. Г. Яновська // Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка. – 2013. – Вип. 21. – С. 788-809.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика діагностики особистості на мотивацію до успіху Т. Елерса

Інструкція: На кожне з питань відповідайте «Так» або «Ні».

1. Коли є вибір між двома варіантами, його краще зробити швидше, ніж відкласти на певний час.
2. Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу на всі 100% виконати завдання.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я все ставлю на карту.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я найчастіше приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли в мене два дні поспіль немає діла, я втрачаю спокій.
6. У деякі дні мої успіхи нижче середніх.
7. Але відношенню до себе я більш строгий, ніж по відношенню до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, то йотом суворо засуджую себе, бо знаю, що в ньому я домігся б успіху.
10. У процесі роботи я потребую невеликих пауз для відпочинку.
11. Старанність - це не основна моя риса.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий/-та.
14. Осуд стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої колеги вважають мене діловою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення більш твердими.
17. У мене легко викликати честолюбство.
18. Коли я працюю без натхнення, це зазвичай помітно.
19. При виконанні роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю те, що повинен був зробити зараз.

21. Треба покладатися тільки на самого себе.
22. У житті мало речей більш важливих, ніж гроші.
23. Завжди, коли мені треба буде виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честолюбний, ніж багато інших.
25. У кінці відпустки я зазвичай радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли я налаштований на роботу, я роблю все краще і кваліфікованіше, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які можуть завзято працювати.
28. Коли у мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
29. Мені доводиться виконувати відповідальну роботу частіше, ніж іншим.
30. Коли мені доводиться приймати рішення, я намагаюся робити це якомога краще.
31. Мої друзі іноді вважають мене ледачим.
32. Мої успіхи в якійсь мірі залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось не ладиться, я нетерплячий.
36. Я зазвичай звертаю мало уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота дає великі результати, ніж роботи інших.
38. Багато чого, за що я беруся, що не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне до влади і положенню.
41. Коли я впевнений, що стою на правильному шляху, для доведення своєї праоти я йду аж до крайніх заходів.

Ключ. Ви отримали по 1 балу за відповіді «Так» на наступні питання: 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14,15, 16,17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 41.

Ви також отримали по 1 балу за відповіді «Ні» на питання 6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39.

Відповіді на питання 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються.

Підрахуйте суму набраних балів.

Результат:

- - Від 1 до 10 балів: низька мотивація до успіху;
- - Від 11 до 16 балів: середній рівень мотивації до успіху;
- - Від 17 до 20 балів: помірковано високий рівень мотивації;
- - Понад 21 бали: занадто високий рівень мотивації до успіху.

ДОДАТОК Б

Методика «Тип та рівень професійної самореалізації» (за О. А. Гавриловою)

Інструкція:

Прочитайте твердження і дайте відповідь: «так», «ні», «частково правильно».

1. У житті я, як правило, досягаю тих цілей, які ставлю перед собою.
2. Люди, які гарно знають мене, кажуть, що я легко втрачаю самовладання.
3. Моя майбутня робота – це те, чим я завжди хотів (-ла) б займатись.
4. Якби у мене завжди була необхідна сума грошей, я б вважав (-ла) за краще не працювати.
5. Зазвичай я гарно сплю.
6. Наразі я не володію глибокими професійними знаннями.
7. Для мене улюблена справа важливіша за гроші.
8. Я завжди відчуваю в собі сили долати життєві негаразди.
9. Друзі вважають, що я буду професіоналом у своїй справі.
10. Я помилюся(-лась) у виборі професії та профіля діяльності.
11. Я гостро переживаю моменти, коли не роблю нічого значущого.
12. Мабуть моя робота буде обтяжувати мене.
13. Людина завжди має займатись лише тим, що її цікавить.
14. Здійснивши якийсь прорахунок, я швидко відволікаюсь від думок про нього.
15. Я буду прагнути займати високі посади в своїй організації.
16. Я можливо зміню роботу, якщо будуть з'являтися вигідніші варіанти.
17. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую її подумки, наводячи все нові докази для захисту своєї точки зору.
18. Я не задоволений (-а) своїм матеріальним становищем.
19. Я можу захопитись роботою так, що забуваю про час і про себе.

20. Конфлікти та суперечки з одногрупниками забирають у мене багато сил та емоцій.
21. Як правило, мій навчальний день проходить спокійно та легко.
22. Відсутність грошей – велика перепона для мене.
23. Я точно знаю, якими якостями мені необхідно володіти, щоб стати кращим(-ою) у своїй справі.
24. Перші роки, я не досягну особливих успіхів у своїй майбутній професії.
25. Мені приносить задоволення не лише результат, але і процес моєї роботи під час педагогічної практики.
26. У моєму житті невдач набагато більше, ніж успіхів.
27. Я працюю краще за інших студентів під час практичних, лабораторних занять, педагогічних практик.
28. У майбутньому, я вважаю, отримати високий дохід важливіше, ніж якісно виконати свою роботу.
29. З мене міг би вийти непоганий актор.
30. Мені часто не вистачає часу, щоб якісно виконати певну роботу.
31. Якби у мене було більше вільного часу, я б використовував (-ла) його для самоосвіти.
32. Моя зовнішність мене влаштовує.
33. Результати будь-якої моєї роботи вирізняються виключно високою якістю.
34. Мені не відома мета мого життя.
35. Одногрупники, з якими я навчаюсь, поважають мене.
36. Мій соціальний статус у групі не відповідає моїм здібностям.
37. Часто я ставлю суспільні інтереси вище власних.
38. Я часто ніяковію, коли мені говорять компліменти.
39. Мене цікавлять всі нововведення, що стосуються моєї майбутньої професійної діяльності.
40. Прийде час, коли я заживу по-справжньому, не так, як зараз.
41. Моє життя краще, ніж у більшості інших людей.
42. Я не задоволений (-на) своїм становищем серед одногрупників.

43. Я маю чітке уявлення про цілі моєї майбутньої роботи.
44. Я не надто засмучуюсь, якщо не вдається досягнути досконалості у тому, що я роблю.
45. Я впевнений (-на), що моя майбутня робота приносить користь людям.
46. Погано оплачувана робота не приносить задоволення.
47. Я відчуваю, що можу подолати всі труднощі на шляху до своєї мети.
48. Я не завжди виконую свої обов'язки настільки добре, наскільки це можливо.
49. Я досить часто читаю газети, періодичні видання, літературні твори.
50. Мені не відомі всі мої здібності і таланти.
51. Я задоволений (-на) своєю долею.

Ключ до методики

№	Так	Частково вірно	Ні	№	Так	Частково вірно	Ні	№	Так	Частково вірно	Ні
1	2	1	0	2	0	1	2	3	2	1	0
4	0	1	2	5	2	1	0	6	0	1	2
7	2	1	0	8	0	1	2	9	2	1	0
10	0	1	2	11	2	1	0	12	0	1	2
13	2	1	0	14	0	1	2	15	2	1	0
16	0	1	2	17	2	1	0	18	0	1	2
19	2	1	0	20	0	1	2	21	2	1	0
22	0	1	2	23	2	1	0	24	0	1	2
25	2	1	0	26	0	1	2	27	2	1	0
28	0	1	2	29	2	1	0	30	0	1	2
31	2	1	0	32	0	1	2	33	2	1	0
34	0	1	2	35	2	1	0	36	0	1	2
37	2	1	0	38	0	1	2	39	2	1	0
40	0	1	2	41	2	1	0	42	0	1	2
43	2	1	0	44	0	1	2	45	2	1	0
46	0	1	2	47	2	1	0	48	0	1	2
49	2	1	0	50	0	1	2	51	2	1	0
Сума				Сума				Сума			

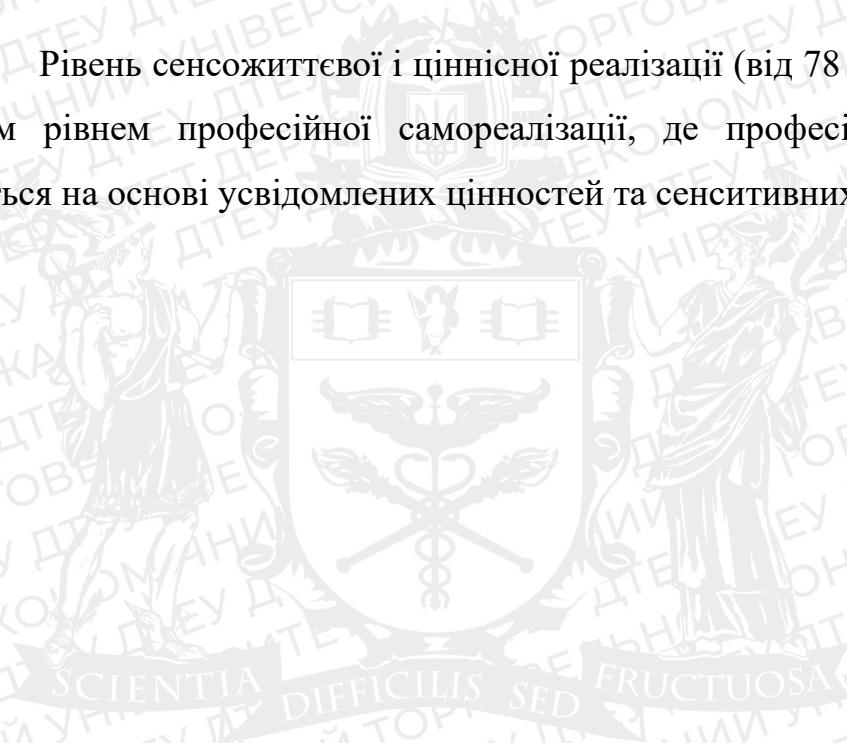
За результатами виокремлюємо чотири рівні самореалізації:

1. Примітивно-виконавський рівень (від 0 до 25 балів): характеризується недостатньою рефлексією, малоактивною та неусвідомленою професійною позицією.

2. Індивідуально-виконавський рівень (від 26 до 51 балу): характеризується труднощами прийняття рішень, а професійні проблеми пов'язані з перевагою «сильних» обставин над «слабкою» особистістю.

3. Рівень реалізації ролей і норм в організації (від 52 до 77 балів): характеризується професійною діяльністю, що ґрунтується на виконанні обов'язків і норм організації, а самореалізація набуває характеру ідентифікації з групою.

4. Рівень сенсожиттєвої і ціннісної реалізації (від 78 до 102 балів): є найвищим рівнем професійної самореалізації, де професійна діяльність відбувається на основі усвідомлених цінностей та сенситивних орієнтацій.

*Методика «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» (за
В. Г. Мараловим)*

Інструкція:

Відповідаючи на запитання анкети, поставте, будь ласка, бали, що на вашу думку відповідають оцінюванню твердження по відношенню до вас:

- 5 - якщо дане твердження повністю відповідає дійсності;
- 4 - швидше відповідає, ніж ні;
- 3 - і так, і ні;
- 2 - швидше не відповідає;
- 1 - не відповідає.

Опитувальник:

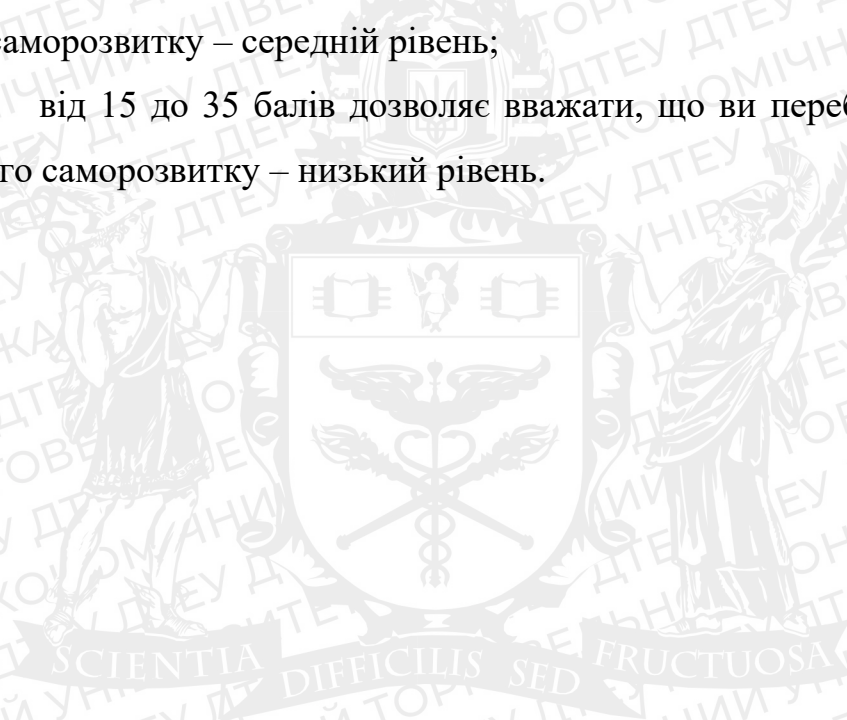
1. Я прагну вивчити себе.
2. Я залишаю час для розвитку, як би не був зайнятий справами.
3. Виникаючі перешкоди стимулюють мою активність.
4. Я шукаю зворотній зв'язок, оскільки це допомагає мені дізнатися і оцінити себе.
5. Я рефлексую свою діяльність, виділяючи для цього спеціальний час.
6. Я аналізую свої почуття і досвід.
7. Я багато читаю.
8. Я широко дискутую по цікавлять мене питань.
9. Я вірю в свої можливості.
10. Я прагну бути більш відкритою людиною.
11. Я усвідомлюю той вплив, який чинять на мене оточуючі люди.
12. Я керую своїм професійним розвитком і отримую позитивні результати.
13. Я отримую задоволення від освоєння нового.
14. Зростаюча відповідальність не лякає мене.
15. Я позитивно відніс (лась) ся б до просування по службі.

Обробка й інтерпретація результатів

Підрахуйте загальну суму балів.

Якщо у вас набралось:

- 1) 55 і більше балів, значить, ви активно реалізуєте свої потреби в саморозвитку – високий рівень;
- 2) від 36 до 54 балів свідчить про те, що у вас відсутня сформована система саморозвитку – середній рівень;
- 3) від 15 до 35 балів дозволяє вважати, що ви перебуваєте в стадії зупиненого саморозвитку – низький рівень.

Методика «Ціннісні орієнтації» (за М. Рокічем)

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її ставлень до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої компетенції і «філософії життя». Методика заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокіч виділяє два класи цінностей:

- А) термінальні – переконаність у тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб її прагнути;
- Б) інструментальні – впевненість у тому, що якийсь спосіб дій або властивість особистості є переважаючими у будь-якій ситуації.

Інструкція:

Зараз вам буде запропоновано набір із 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх у порядку значущості для вас як принципів, якими ви керуєтеся у вашому житті.

Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і, вибравши ту, яка для вас найбільш значуща, поставте її на перше місце. Потім виберіть другу за значущістю цінність і розмістіть її за першою. Зробіть те саме зі всіма картками, що залишилися. Найменш важлива залишиться останньою і посяде 18-е місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви зміните свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відтворювати справжню вашу позицію. Цей розподіл відповідає традиційній класифікації на цінності-цілі і цінності-засоби.

Респонденту пропонується два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробовуваний визначає ранговий номер кожній цінності, а картки розкладає у порядку значущості. Остання форма подання матеріалу дає надійні результати.

Спочатку пропонується набір термінальних, а потім – набір інструментальних цінностей.

Стимулюючий матеріал (написаний на окремих картках).

Список А (термінальні цінності):

- активне, діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя);
- життєва мудрість (зрілість думок і здоровий глузд, що досягається життєвим досвідом);
- здоров'я (фізичне і психічне); цікава робота;
- краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і мистецтві);
- любов (духовна і фізична близькість з улюбленою людиною);
- матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
- наявність хороших і вірних друзів;
- суспільне визнання (пошана оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
- пізнання (можливість розширення власної освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
- продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
- розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);
- розвага (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків);
- свобода (самостійність, незалежність у думках і вчинках);
- щасливе сімейне життя;
- щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому);
- творчість (можливість творчої діяльності);

- упевненість у собі (внутрішня гармонія, вільний вияв внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

- акуратність (охайність), уміння впорядковувати речі, порядок у справах;
- вихованість (хороші манери);
- високі запити (високі вимоги до життя і високі прагнення);
- життєрадісність (відчуття гумору);
- старанність (дисциплінованість);
- незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
- неприйняття недоліків у собі й інших;
- освіта (широта знань, висока загальна культура);
- відповідальність (почуття обов'язку, уміння тримати слово);
- раціоналізм (мати здоровий глузд і логічно мислити, ухвалювати обдумані, раціональні рішення);
- самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
- сміливість в обстоюванні власної думки, власних поглядів;
- тверда воля (уміння наполягати на своєму, не відступати перед труднощами);
- терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їх помилки і хиби);
- широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички);
- чесність (правдивість, щирість);
- ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі);
- чуйність (дбайливість).

Позитивом методики є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, тобто гнучкість, можливість варіювати як стимулюючий матеріал (списки цінностей), так і інструкції.

Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між учасниками. Методику не рекомендується застосовувати в цілях відбору і експертизи.

Для подолання вказаних недоліків і глибшого проникнення в систему ціннісних орієнтації можливі зміни інструкції, що дають додаткову діагностичну інформацію, які дозволяють зробити більш обґрунтовані висновки. Так, після основної серії можна попросити випробовуваного ранжувати картки, відповідаючи на такі запитання:

У якому порядку і якою мірою (у відсотках) реалізовані дані цінності у вашому житті?

Як би ви розташували дані цінності, якби стали таким, яким мріяли?

Як, на ваш погляд, це зробила б людина, досконала в усіх відношеннях?

Як зробила б це, на вашу думку, більшість людей?

Як це зробили б ви 5 або 10 років тому?

Як це зробили б ви через 5 або 10 років?

Як ранжували б картки близькі вам люди?

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх угруповання випробовуваним у змістові блоки на різних засадах. Так, наприклад, виділяються «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя і т. д. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні цінності, цінності спілкування, цінності справи; індивідуалістичні цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності схвалення інших і т. д. Це далеко не всі можливості суб'єктивної структуризації системи ціннісних орієнтації. Потрібно спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити не сформованість у респондента системи цінностей або навіть нещирість відповідей.

Обстеження краще проводити індивідуально, але можливе і групове тестування.

ДОДАТОК Д

*Діагностика самоактуалізації особистості «САМОАО» (за А. В. Лазукіним)**Інструкція:*

Вам пропонується тест-опитувальник, кожен пункт якого містить два висловлювання, позначені літерами «а» і «б». З двох варіантів тверджень виберіть той, який вам більше подобається або краще узгоджується з вашими уявленнями, точніше відображає ваші думки, той, який більшою мірою відповідає Вашому звичному способу поведінки. Тут немає хороших чи поганих, правильних або неправильних відповідей. Позначте ваш варіант у бланку відповідей під відповідним номером та літерою. Намагайтесь бути щирими у своїх відповідях.

Текст опитувальника

1. а) Прийде час, коли я заживу по-справжньому, не так, як зараз.
б) Я впевнений, що живу по-справжньому вже зараз.
2. а) Я дуже захоплений своєю професійною справою.
б) Не можу сказати, що мені подобається моя робота і те, чим я займаюся.
3. а) Якщо незнайома людина зробить мені послугу, я відчуваю себе зобов'язаним їй.
б) Отримуючи послугу незнайомої людини, я не відчуваю себе зобов'язаним їй.
4. а) Мені буває важко розібратися в своїх почуттях.
б) Я завжди можу розібратися у власних почуттях.
5. а) Я часто замислююся над тим, чи правильно я поведився у тій чи іншій ситуації.
б) Я рідко замислююсь над тим, наскільки правильною є моя поведінка.
6. а) Я внутрішньо ніяковію, коли мені говорять компліменти.
б) Я рідко соромлюсь, коли мені говорять компліменти.

7. а) Здатність до творчості - природна властивість людини.
б) Далеко не всі люди обдаровані здатністю до творчості.
8. а) У мене не завжди вистачає часу на те, щоб стежити за новинами літератури і мистецтва.
б) Я докладаю сил, намагаючись слідкувати за новинами літератури і мистецтва.
9. а) Я часто приймаю ризиковані рішення.
б) Мені важко приймати ризиковані рішення.
10. а) Іноді я можу дати співрозмовникові зрозуміти, що він здається мені дурним і нецікавим.
б) Я вважаю неприпустимим натякнути людині, що він мені здається дурним і нецікавим.
11. а) Я люблю залишати приємне «на потім».
б) Я не залишаю приємне «на потім».
12. а) Я вважаю нечемним переривати розмову, якщо вона цікава тільки моєму співрозмовнику.
б) Я можу швидко і невимушено перервати розмову, яка цікава тільки одній стороні.
13. а) Я прагну досягти внутрішньої гармонії.
б) Стан внутрішньої гармонії, швидше за все, є недосяжним.
14. а) Не можу сказати, що я собі подобаюся.
б) Я собі подобаюся.
15. а) Я думаю, що більшості людей можна довіряти.
б) Думаю, що без крайньої необхідності людям довіряти не варто.
16. а) Погано оплачувана робота не може приносити задоволення.
б) Цікавий, творчий зміст роботи - сам по собі нагорода.
17. а) Досить часто мені буває нудно.
б) Мені ніколи не буває нудно.
18. а) Я не стану відступати від своїх принципів навіть заради корисних справ, які могли б

розраховувати на людську вдячність.

б) Я б вважав за краще відступити від своїх принципів заради справ, за які люди були б мені вдячні.

19. а) Іноді мені важко бути щирим.

б) Мені завжди вдається бути щирим.

20. а) Коли я подобаюся собі, мені здається, що я подобаюся і оточуючим.

б) Навіть коли я собі подобаюся, я розумію, що є люди, яким я неприємний.

21. а) Я довіряю своїм спонтанним бажанням.

б) Свої раптові бажання я завжди намагаюся обдумати.

22. а) Я повинен домагатися досконалості в усьому, що я роблю.

б) Я не дуже засмучуюсь, якщо мені щось не вдається.

23. а) Егоїзм - природна властивість будь-якої людини.

б) Більшості людей егоїзм не притаманний.

24. а) Якщо я не відразу знаходжу відповідь на питання, то можу відкласти його на невизначений час.

б) Я буду шукати відповідь на цікаве для мене питання, не зважаючи на витрати часу.

25. а) Я люблю перечитувати книги, що сподобалися мені.

б) Краще прочитати нову книгу, ніж повертатися до вже прочитаної.

26. а) Я намагаюся діяти так, як очікують інші.

б) Я не схильний замислюватися про те, чого чекають від мене інші.

27. а) Минуле, сьогодення і майбутнє представляються мені єдиним цілим.

б) Думаю, моє сьогодення не надто пов'язане з минулим або майбутнім.

28. а) Велика частина того, що я роблю, приносить мені задоволення.

б) Лише деякі з моїх занять по-справжньому мене радують.

29. а) Прагнучи розібратися в характері і почуттях оточуючих, люди часто бувають нетактовним.

б) Прагнення розібратися у людях цілком природно і виправдовує деяку нетактовність.

30. а) Я добре знаю, які почуття я здатний відчувати, а які ні.
б) Я ще не зрозумів до кінця, які почуття я здатний відчувати.
31. а) Я відчуваю докори сумління, якщо серджуся на тих, кого люблю.
б) Я не відчуваю докорів сумління, коли серджуся на тих, кого люблю.
32. а) Людина повинна спокійно ставитися до того, що вона може почути про себе від інших.
б) Цілком природно образитися, почувши неприємну думку про себе.
33. а) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того, бо приносять користь.
б) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того, бо приносять задоволення.
34. а) У складних ситуаціях треба діяти випробуваними способами - це гарантує успіх.
б) У складних ситуаціях треба знаходити принципово нові рішення.
35. а) Люди рідко дратують мене.
б) Люди часто мене дратують.
36. а) Якби була можливість повернути минуле, я б там багато чого змінив.
б) Я задоволений своїм минулим і не хочу в ньому нічого змінювати.
37. а) Головне в житті - приносити користь і подібатися людям.
б) Головне в житті - робити добро і служити істині.
38. а) Іноді я боюся видатися занадто ніжним.
б) Я ніколи не боюсь здатися занадто ніжним.
39. а) Я вважаю, що виразити свої почуття звичайно важливіше, ніж обдумувати ситуацію.
б) Не варто необдуманно виражати свої почуття, не зваживши ситуацію.
40. а) Я вірю в себе, коли відчуваю спроможність впоратися із завданнями, що стоять переді мною.
б) Я вірю в себе навіть тоді, коли нездатний впоратися зі своїми проблемами.
41. а) Здійснюючи вчинки, люди керуються взаємними інтересами.
б) За своєю природою люди схильні піклуватися лише про власні інтереси.
42. а) Мене цікавлять усі нововведення у моїй професійній сфері.

- б) Я скептично ставлюся до більшості нововведень у своїй професійній сфері.
43. а) Я думаю, що творчість повинна приносити користь людям.
- б) Я вважаю, що творчість повинна приносити людині задоволення.
44. а) У мене завжди є своя власна точка зору щодо важливих питань.
- б) Формуючи свою точку зору, я схильний прислухатися до думок поважних та авторитетних людей.
45. а) Секс без любові не є цінністю.
- б) Навіть без любові секс - дуже значуща цінність.
46. а) Я відчуваю себе відповідальним за настрої співрозмовника.
- б) Я не відчуваю себе відповідальним за це.
47. а) Я легко мирюся зі своїми слабкостями.
- б) Змиритися зі своїми слабкостями мені нелегко.
48. а) Успіх у спілкуванні залежить від того, наскільки людина здатна розкрити себе іншому.
- б) Успіх у спілкуванні залежить від уміння підкреслити свої достоїнства і приховати недоліки.
49. а) Моє почуття самоповаги залежить від того, чого я досяг.
- б) Моя самоповага не залежить від моїх досягнень.
50. а) Більшість людей звикли діяти «по лінії найменшого опору».
- б) Думаю, що більшість людей до цього не схильні.
51. а) Вузька спеціалізація необхідна для справжнього вченого.
- б) Поглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.
52. а) Дуже важливо, чи є у людини в житті радість пізнання та творчості.
- б) У житті дуже важливо приносити користь людям.
53. а) Мені подобається брати участь в палких суперечках.
- б) Я не люблю суперечок.
54. а) Я цікавлюся передбаченнями, гороскопами, астрологічними прогнозами.
- б) Подібні речі мене не цікавлять.

55. а) Людина повинна трудитися заради задоволення своїх потреб та блага своєї сім'ї.

б) Людина повинна трудитися, щоб реалізувати свої здібності та бажання.

56. а) У вирішенні особистих проблем я керуюся загальноприйнятими уявленнями.

б) Свої проблеми я вирішую так, як вважаю за потрібне.

57. а) Воля потрібна для того, щоб стримувати бажання і контролювати почуття.

б) Головне призначення волі - підхльостувати зусилля і збільшувати енергію людини.

58.а) Я не соромлюся своїх слабкостей перед друзями.

б) Мені нелегко виявляти свої слабкості навіть перед друзями.

59.а) Людині властиво прагнути нового.

б) Люди прагнуть нового лише за потребою.

60.а) Я думаю, що невірним є вираз «Вік живи - вік учись».

б) Вираз «Вік живи - вік учись» я вважаю правильним.

61.а) Я думаю, що сенс життя полягає у творчості.

б) Навряд чи у творчості можна знайти сенс життя.

62.а) Мені буває непросто познайомитися з людиною, яка мені симпатична.

б) Я не відчуваю труднощів, знайомлячись з людьми.

63.а) Мене засмучує, що значна частина життя проходить даремно.

б) Не можу сказати, що якась частина мого життя проходить даремно.

64.а) Обдарованій людині неприпустимо нехтувати своїм обов'язком.

б) Талант і здібності означають більше, ніж обов'язок.

65.а) Мені добре вдається маніпулювати людьми.

б) Я вважаю, що маніпулювати людьми неетично.

66.а) Я намагаюся уникати прикростей.

б) Я роблю те, що вважаю за потрібне, не рахуючись з можливим засмученням.

67.

а) У більшості ситуацій я не можу дозволити собі бешкетувати.

- б) Існує безліч ситуацій, де я можу дозволити собі бешкетувати.
- 68.а) Критика на мою адресу знижує мою самооцінку.
- б) Критика практично не впливає на мою самооцінку.
- 69.а) Заздрість властива тільки невдахам, які вважають, що їх обійшли.
- б) Більшість людей заздрісні, хоча і намагаються це приховати.
- 70.а) Вибираючи для себе справу, людина повинна враховувати його суспільну значимість.
- б) Людина повинна займатися перш за все тим, що йому цікаво.
- 71.а) Я думаю, що для творчості необхідні знання в обраній сфері.
- б) Я думаю, що знання для цього зовсім не обов'язкові.
- 72.а) Мабуть, я можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
- б) Я не можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
- 73.а) Я думаю, що люди повинні аналізувати себе і своє життя.
- б) Я вважаю, що самоаналіз приносить більше шкоди, ніж користі.
- 74.а) Я намагаюся знайти підстави навіть для тих своїх вчинків, які здійснию просто тому, що мені цього хочеться.
- б) Я не шукаю підстав для своїх дій і вчинків.
- 75.а) Я впевнений, що будь-хто може прожити своє життя так, як йому заманеться.
- б) Я думаю, що у людини мало шансів прожити своє життя, як хотілося б.
- 76.а) Про людину ніколи не можна сказати з упевненістю, добра вона чи зла.
- б) Зазвичай оцінити людину дуже легко.
- 77.а) Для творчості потрібно дуже багато вільного часу.
- б) Мені здається, що в житті завжди можна знайти час для творчості.
- 78.а) Зазвичай мені легко переконати співрозмовника в своїй правоті.
- б) У суперечці я намагаюся зрозуміти точку зору співрозмовника, а не переконати його.
- 79.а) Якщо я роблю щось виключно для себе, мені буває ніяково.
- б) Я не відчуваю незручності у такій ситуації.
- 80.а) Я вважаю себе творцем свого майбутнього.

б) Навряд чи я сильно впливаю на власне майбутнє.

81.а) Вислів «Добро має бути з кулаками» я вважаю правильним.

б) Навряд чи вірним є вираз «Добро має бути з кулаками».

82.а) По-моєму, недоліки людей набагато помітніші, ніж їхні чесноти.

б) Чесноти людини побачити набагато легше, ніж її недоліки.

83.а) Іноді я боюся бути самим собою.

б) Я ніколи не боюся бути самим собою.

84.а) Я намагаюся не згадувати про своїх колишні неприємності.

б) Час від часу я схильний повертатися до спогадів про минулі невдачі.

85.а) Я вважаю, що метою життя має бути щось значне.

б) Я зовсім не вважаю, що метою життя неодмінно має бути щось значне.

86.а) Люди прагнуть до того, щоб розуміти і довіряти один одному.

б) Знаходячись у колі власних інтересів, люди не розуміють інших.

87.а) Я намагаюся не бути «білою вороною».

б) Я дозволяю собі бути «білою вороною».

88.а) У довірчій бесіді люди зазвичай щирі.

б) Навіть в довірчій бесіді людині важко бути щирою.

89.а) Буває, що я соромлюся проявляти свої почуття.

б) Я ніколи цього не соромлюся.

90.а) Я можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.

б) Я маю право очікувати від людей оцінки того, що я для них роблю.

91.а) Я виявляю свою прихильність до людини незалежно від того, чи взаємна вона.

б) Я рідко виявляю свою прихильність до людей, не будучи впевненим, що вона взаємна.

92.а) Я думаю, що у спілкуванні треба відкрито виявляти своє невдоволення іншими.

б) Мені здається, що у спілкуванні люди повинні приховувати взаємне невдоволення.

- 93.а) Я мирюся з протиріччями у самому собі.
б) Внутрішні протиріччя знижують мою самооцінку.
- 94.а) Я прагну відкрито виражати свої почуття.
б) Думаю, що у відкритому вираженні почуттів завжди є елемент нестриманості.
- 95.а) Я впевнений у собі.
б) Не можу сказати, що я впевнений у собі.
- 96.а) Досягнення щастя не може бути головною метою людських відносин.
б) Досягнення щастя - головна мета людських відносин.
- 97.а) Мене люблять, бо я на це заслуговую.
б) Мене люблять, бо я сам здатен любити.
- 98.а) Нерозділене кохання здатне зробити життя нестерпним.
б) Життя без любові гірше, ніж нерозділене кохання у житті.
- 99.а) Якщо розмова не вдалася, я пробую вибудувати її по-іншому.
б) Зазвичай в тому, що розмова не склалася, винна неухважність співрозмовника.
- 100.а) Я намагаюся справити на людей гарне враження.
б) Люди бачать мене таким, який я є насправді.

При використанні як дослідницької методики можна користуватися й одними «сирими» балами, Т-бали необхідні лише для застосування тесту як інструменту індивідуального діагностики. Інструкція до методики не обмежує часу відповідей, хоча практика показує, що в нормі вона, зазвичай, не перевищує 30-35 хвилин.

Особливості інтерпретації

Обробка результатів проводиться вручну або за допомогою комп'ютера. Відповідь, що співпадає з ключем, оцінюється в один бал. Отримані за кожною шкалою бали додаються і заносяться у спеціальний бланк. Завершується обстеження побудовою індивідуального профілю, для чого сирі бали за

допомогою таблиці переводяться у стандартні Т-бали, з середнім значенням 50 і стандартним відхиленням 10. Оцінки вище 50, але нижче 60 Т-балів найбільш характерні для особистості, що самоактуалізується.

Ключ до відповідей

1Б	26Б	51Б	76А
2А	27А	52А	77Б
3Б	28А	53А	78Б
4Б	29Б	54Б	79Б
5Б	30А	55Б	80А
6Б	31Б	56Б	81Б
7А	32А	57Б	82Б
8Б	33Б	58А	83Б
9А	34Б	59А	84А
10А	35А	60Б	85А
11А	36Б	61А	86А
12Б	37Б	62Б	87Б
13А	38Б	63Б	88А
14Б	39А	64Б	89Б
15А	40Б	65Б	90А
16Б	41А	66Б	91А
17Б	42А	67Б	92А
18А	43Б	68Б	93А
19Б	44А	69А	94А
20Б	45А	70Б	95А
21А	46Б	71Б	96Б
22Б	47А	72А	97Б
23Б	48А	73А	98Б
24Б	49Б	74Б	99А
25А	50Б	75А	100Б

Окремі шкали опитувальника САМОАО представлені такими пунктами:

1. Орієнтація у часі: 1б, 11а, 17б, 24б, 27а, 36б, 54б, 63б, 73а, 80а.
2. Цінності: 2 а, 16 б, 18 а, 25 а, 28а, 37б, 45а, 55б, 61а, 64б, 72а, 81б, 85а, 96б, 98б.
3. Погляд на природу людини: 7а, 15а, 23б, 41а, 50б, 59а, 69а, 76а, 82б, 86а.
4. Потреба у пізнанні: 8б, 24б, 29б, 33б, 42а, 51б, 53а, 54б, 60б, 70б.

5. Креативність (прагнення до творчості): 9а, 13а, 16б, 25а, 28а, 33б, 34б, 43б, 52а, 55б, 61а, 64б, 70б, 71б, 77б.
6. Автономність: 5б, 9а, 10а, 26б, 31б, 32а, 44а, 56б, 66б, 68б, 74б, 75а, 87б, 92а.
7. Спонтанність: 5б, 21а, 31б, 38б, 39а, 48а, 57б, 67б, 74б, 83б, 87б, 89б, 91 а, 92а, 94а.
8. Саморозуміння: 4б, 13а, 20б, 30а, 31б, 38б, 47а, 66б, 79б, 93а.
9. Аутосимпатія: 6б, 14б, 21а, 22б, 32а, 40б, 49б, 58а, 67б, 68б, 79б, 84а, 89б, 95а, 97б.
10. Контактність: 10а, 29б, 35а, 46б, 48а, 53а, 62б, 78б, 90а, 92а.
11. Гнучкість у спілкуванні: 3б, 10а, 12б, 19б, 29б, 32а, 46б, 48а, 65б, 99а.

Примітка (за розробниками): Шкали № 1, 3, 4, 8, 10 і 11 містять по 10 пунктів, у той час, як решта - по 15. Для отримання порівнянних результатів кількість балів за вказаними шкалами слід помножити на 1,5. Можна отримати результати у відсотках, вдавшись до такої пропорції: 15 балів (максимум з кожної шкалою) складають - 100%, а число набраних балів становить $x\%$.

Опис шкал опитувальника САМОАО

1. *Шкала орієнтації у часі* показує, наскільки людина живе сьогоденням, не відкладаючи своє життя на «потім» і не намагаючись знайти притулок у минулому. Високий результат характерний для осіб, які добре розуміють екзистенційну цінність життя "тут і тепер", здатних насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими радощами і не знецінюючи передчуттям прийдешніх успіхів. Низький результат показують люди, невротично занурені в минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнень, недовірливі та невпевнені у собі.

2. *Шкала цінностей*. Високий бал за цією шкалою свідчить, що людина поділяє цінності зрілої особистості, до числа яких А. Маслоу відносив такі, як істина, добро, краса, цілісність, відсутність роздвоєності, життєвість, унікальність, досконалість, звершення, справедливість, порядок, простота,

легкість без зусилля, гра, самодостатність. Перевага цих цінностей вказує на прагнення до гармонійного буття і здорових відносин з людьми, які далекі від бажання маніпулювати ними у своїх інтересах.

3. *Погляд на природу людини* може бути позитивним (висока оцінка) або негативним (низька). Ця шкала описує віру в людей, в могутність людських можливостей. Високий показник може інтерпретуватися як стійка підстава для щирих і гармонійних міжособистісних відносин, природна симпатію до людей, довіру, чесність, неупередженість, доброзичливість.

4. *Висока потреба в пізнанні* характерна для особистості, що самоактуалізується, є завжди відкритою до нових вражень. Ця шкала описує здатність до буттєвого пізнання – безкорисливу спрагу нового, інтерес до об'єктів, не пов'язаний прямо із задоволенням будь-яких потреб. Таке пізнання, вважає А. Маслоу, більш точним та ефективним, оскільки його процес не спотворюється бажаннями і потягами, людина при цьому не схильна судити, оцінювати та порівнювати. Вона просто бачить те, що є і цінує це.

5. *Прагнення до творчості або креативність* – неодмінний атрибут самоактуалізації, який просто можна назвати творчим ставленням до життя.

6. *Автономність*, на думку більшості гуманістичних психологів, є головним критерієм психічного здоров'я особистості, її цілісності та повноти. Це поняття тяжіє до таких рис, як «життєвість» та «самопідтримка» (Ф. Перлз), «спрямованість із середини» (Д. Рісмен), «зрілість» (К. Роджерс).

Самоактуалізація автономна, незалежна та вільна, однак це не означає відчуження і самотності. У термінах Е. Фромма автономність - це позитивна «свобода для» на відміну від негативної «свободи від».

7. *Спонтанність* - це якість, що випливає з упевненості у собі та довіри до навколишнього світу, властивих людям, що самоактуалізуються. Високий показник за шкалою спонтанності свідчить про те, що самоактуалізація стала способом життя, а не є мрією або прагненням. Здатність до спонтанної поведінки фруструється культурними нормами, у природному вигляді її

можна спостерігати хіба що у маленьких дітей. Спонтанність співвідноситься з такими цінностями, як свобода, природність, гра, легкість без зусилля

8. *Саморозуміння*. Високий показник по цій шкалі свідчить про чутливість, сензитивність людини до своїх бажань та потреб. Такі люди є вільні від психологічного захисту, що відокремлюють особистість від власної сутності, вони не схильні підміняти власні смаки та оцінки зовнішніми соціальними стандартами. Показники за шкалами саморозуміння, спонтанності та аутосимпатії, як правило, пов'язані між собою. Низький бал за шкалою саморозуміння притаманний людям невпевненим, які орієнтуються на думку оточуючих - Д. Рісмен називав таких «орієнтованими ззовні» на відміну від «орієнтованих зсередини».

9. *Аутосимпатія* - природна основа психічного здоров'я та цілісності особистості. Низькі показники мають люди невротичні, тривожні, невпевнені в собі. Аутосимпатія зовсім не означає тупого самовдоволення або некритичного самосприйняття, це просто добре усвідомлювана позитивна Я-концепція, що служить джерелом стійкої адекватної самооцінки.

10. *Шкала контактності* вимірює товариськість особистості, її здатність до встановлення міцних і доброзичливих стосунків з оточуючими. Тут контактність розуміється не як рівень комунікативних здібностей особистості або навичок ефективного спілкування, а як загальна схильність до взаємно корисних та приємних контактів з іншими людьми, необхідна основа синергетичної (тої, що здатна до самоорганізації) установки особистості.

11. *Шкала гнучкості у спілкуванні* співвідноситься з наявністю або відсутністю соціальних стереотипів, здатністю до адекватного самовираження у спілкуванні. Високі показники свідчать про автентичному взаємодію з оточуючими, про здатність до саморозкриття. Люди з високою оцінкою за цією шкалою орієнтовані на особистісне спілкування, не схильні вдаватися до фальші або маніпуляцій, не змішують саморозкриття особистості з самопред'явленням - стратегією і тактикою управління вдаваними враженням. Низькі показники характерні для людей ригідних, не впевнених у своїй

привабливості, в тому, що вони цікаві співрозмовникові, а спілкування з ними може приносити задоволення.

